

Marosvári Attila

„FECSEG A FELSZÍN, HALLGAT A MÉLY”

Kádár János makói látogatása 1964-ben

Az MSZMP Központi Bizottsága első titkára, a Minisztertanács elnöke 1964. február 6. és 8. között háromnapos látogatást tett Csongrád megyében. Kádár János kíséretében ott volt Komócsin Zoltán, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja és akkor a Népszabadság főszerkesztője, valamint Pullai Árpád, a Központi Bizottság tagja, a KB Párt- és Tömegszervezeti Osztályának vezetője. A pártvezetők február 5-én este vonattal érkeztek Szegedre, ahol Győri Imrével, az MSZMP megyei bizottsága első titkárával és Török Lászlóval, a megyei tanács VB-elnökével az élen a teljes megyei és szegedi párt- és állami vezetés részt vett a fogadásukon. Kádár másnap reggel a Pamutnyomóipari Vállalat szegedi gyáregységébe látogatott, majd délután – útját néhány perce a szegedi (baktói) Felszabadulás Tsz melegházi növénytermesztő telepénél megszakítva – Hódmezővásárhelyen találkozott az ottani párt-, állami, gazdasági, kulturális és tömegszervezeti vezetőkkel.¹ Február 7-én délelőtt Szegedről érkezett egy rövid kiszombori kitérőt követően Makóra, ahol a Lenin Tsz zárszámadó közgyűlésén vett részt.² A makói vizitálás kora délutánig tartott, Kádárék innen Szegedre utaztak vissza, ahol előbb egy megyei pártaktíva-értekezleten vettek részt, majd a megyei pártbizottság és a Hazafias Népfront megyei elnöksége szervezésében a Tisza Szálló koncerttermébe mentek, ahol „vacsorával egybekötött találkozóra jöttek össze Csongrád megye, Szeged kommunista és párton kívüli értelmiségének képviselői”.³ A megyei látogatás február 8-án Kisteleken, Csongrádon és – utolsó állomásként – Szentesen folytatódott, az első titkárt és a vele utazó pártvezetőket és kísérőiket szállító különvonat innen indult vissza Budapestre.⁴

Kádár János Csongrád megyei programját az MSZMP ideológiai kánonjának megfelelően állították össze. A pártaktívákon kívül (velük minden helyszínen!) Kádár találkozott a munkásosztály (Pamutnyomóipari Vállalat szegedi gyáregysége), a termelészövetkezeti parasztság (Makói Lenin Tsz) és az értelmiség képviselőivel (szegedi értelmiségi találkozó), emellett persze rövid, „spontán” találkozókat is beiktattak (Kiszombor, Kistelek, Szentes), ahol – úgymond – „kötetlenül” találkozhatott az emberekkel. Mivel Kádár e három nap alatt a megye minden városát fel kívánta keresni, Makó esetében a program szervezői számára kézenfekvő volt, hogy a termelészövetkezeti parasztság képviselőivel itt, a hagymavárosban találkozzon. Az akkori makói termelészövetkezetek közül (Lenin, Kossuth, Úttörő, Rákóczi) kétségtelenül a Lenin Tsz volt a legnagyobb, s habár az Úttörő Tsz eredményei az egy munkaegységre jutó értéket tekintve kiemelkedőbbek voltak⁵, és még a Lenin Tsz

1 Szegedre érkezett Kádár János. Csongrád Megyei Hírlap, 1964. február 6. 1.; Szegedre érkezett Kádár János elvtárs. Dél-Magyarország, 1964. február 6. 1.; és Kádár János elvtárs látogatása Szegeden és Vásárhelyen. Csongrád Megyei Hírlap, 1964. február 7. 1.; Kádár János elvtárs a textilművekben és Vásárhelyen. Dél-Magyarország, 1964. február 7. 1.

2 Kádár János elvtárs a makói Lenin tsz zárszámadó közgyűlésén. Csongrád Megyei Hírlap, 1964. február 8. 1.

3 Uo.; Pártaktíva-értekezlet és értelmiségi találkozó Szegeden. Dél-Magyarország, 1964. február 8. 1.

4 Szombaton Csongrádra és Szentesre látogatott Kádár János elvtárs. Csongrád Megyei Hírlap, 1964. február 9. 1.

5 A makói Úttörő Tsz-ben ebben az évben egy munkaegység értéke 65,50 forint volt, míg a Lenin Tsz-ben ez az érték csak 62,01 forintot tett ki. MNL CSML SZL XXXIII.3.8. 1964. 1. cs. 21. ő. e. A mezőgazdasággal kapcsolatos jelentések.

későbbi monográfiaírói szerint is ekkor az Úttörő volt „a város legjobb közös gazdasága”, amelynek a Lenin csak a „nyomában járt”,⁶ a termelőszövetkezeti mozgalom éppen aktuális célját tekintve a Lenin Tsz mégiscsak jobban „eladható” volt, ezért ezt választották. A pártvezetés álláspontja szerint ugyanis a kevésbé hatékonyan működő termelőszövetkezetek egybeolvadása nagyobb, korszerűbb, ezáltal gazdaságosabban működtethető, tehát eredményesebb gazdasági egységeket, „nagyüzemeket” eredményezhet, ezért – bár a hivatalos kommunikációban nem nagyon hangsúlyozták – mindenképpen ösztönözni kívánták ezt az egyesülési folyamatot.⁷ Mivel e szempontot az Úttörő Tsz-szel szemben a Lenin Tsz eredményein keresztül látványosabban lehetett demonstrálni akként, hogy mindez tökéletesen beleilleszkedjen a termelőszövetkezetekkel kapcsolatos sikerpropagandába, ezért valószínűleg nem is volt vitás, hogy ezt a tsz-t választják a makói közös gazdaságok közül.

Nem véletlen, hogy a pártvezetők február 7-i makói látogatását követő második napon, február 9-én a megyei napilap *Nagy gazdaság – nagy eredményekkel. A makói Lenin Termelőszövetkezet* címmel a zárszámadó közgyűlés beszámolójára épülő terjedelmes, diagramokkal és táblázatokkal erősített beszámolót tett közzé Lukács Imre (későbbi ismertebb nevén Sz. Lukács Imre) újságíró tollából, mintegy ezzel is legitimálva, hogy Kádár János miért pont ezt a termelőszövetkezetet látogatta meg a megye számos hasonló szövetkezete közül.⁸ Érdemes hosszabban is idézni a cikk bevezető fejtegetését, amely jól megvilágítja, milyen utat tartott követendőnek a pártvezetés a termelőszövetkezetek jövőbeli fejlesztése során: „[e]gy egy közös gazdaság munkájáról, fejlődéséről a zárszámadáskor elkészített kimutatások legtöbbször pontos hiteles képet adnak. Így van ez a makói Lenin Termelőszövetkezetben is. Igaz ugyan, hogy ha a munkaegység értékét vesszük alapul és az egy tagra eső átlagos évi jövedelem alakulását, akkor nem helyezhetjük első helyre a megyében. Hiszen akad termelőszövetkezet, a makói »Úttörő«, ahol többet ért a munkaegység értéke. De ha azt vizsgáljuk, hogy melyik gazdaság tett többet a társadalom, a népgazdaság fejlődése érdekében, *akkor feltétlenül a makói Lenin Termelőszövetkezetet illeti meg az első hely megyénkben* [Kiemelés az eredeti szövegben – M. A.]”⁹ A cikk persze rögtön magyarázattal is szolgál arra, mi volt ez a kiemelkedően fontos érdem a tsz életében, amely a népgazdaság fejlődése

Feljegyzés a Makó városi tsz-ek jövedelemelosztási formáiról, 1964. júl. 10.; lásd még Zárszámadás a makói Úttörő Tsz-ben. Az egy tagra eső részesedés 19 690 forint. Csongrád Megyei Hírlap, 1964. január 16. 1.; Kádár János elvtárs látogatása Csongrád megyében. Népszabadság, 1964. február 9. 3.

6 SZ. LUKÁCS-TAMASI 1989. 156. és 153.

7 Határozat a mezőgazdaság helyzetéről és a fejlesztésének további feladatairól. Népszabadság, 1964. február 23. 2–4.

8 Valószínűleg innen ered Sz. Lukács Imre elköteleződése a makói Lenin Tsz iránt, amit igazol az is, hogy 1989-ben Tamasi Mihály párttörténész-társzerző bevonásával könyvet írt a termelőszövetkezet történetéről. Lásd SZ. LUKÁCS-TAMASI 1989.

9 Nagy gazdaság – nagy eredményekkel. A makói Lenin Termelőszövetkezet. Csongrád Megyei Hírlap, 1964. február 9. 5.

szempontjából a párt olvasatában hatalmas jelentőséggel bírt: „[a] termelőszövetkezet fejlődését vizsgálva feltétlenül azt kell legegyszerűbben is megemlítenünk, hogy 1958-tól szinte évenként egy-két szövetkezet egybeolvadásával jött létre a jelenlegi »Lenin«. A vezetés és a tagság magvát a valamikori makói Haladás Termelőszövetkezet adja. Ez a szövetkezet annak idején, 1955-ben 383 hold összes területtel és 63 taggal gazdálkodott. Az ellenforradalom utáni években erősödött a kollektív szellem és egyre jobb eredményeket értek el. *S következtek az egyesülések.* 1958-ban a kiszombori Új Élet Termelőszövetkezet, 1959-ben a makói Köztársaság, a Felszabadulás, 1961-ben a makói Béke, Alkotmány, 1962-ben a kiszombori Május 1, 1963 elején pedig a rákosi Új Élet és klárafalvi Haladás Termelőszövetkezet csatlakozott az 1959-ben makói »Lenin« nevet felvett közös gazdasághoz, azaz a régi »Haladás«-hoz. Vagyis ez azt jelenti, hogy öt év alatt harmincszorosára fejlődött területileg a szövetkezet. Jelenleg a »Lenin« 11478 holdon, azaz 8871 közös szántóterületen gazdálkodik. Csaknem 1700 tag vesz részt évenként a munkában, s közülük 1500-an száz munkaegységen felül teljesítenek. Az elmúlt évben egy tagra 5,9 kataszteri szántó esett [Kiemelések az eredeti szövegben – M. A.]”.¹⁰

Az oldalnyi újságcikk ezt követően részletesen ismertette az ily módon hatalmasra duzzadt termelőszövetkezet terméseredményeit, sikeres gazdálkodását, a termelőszövetkezeti tagoknak jutó jövedelmeket és szociális támogatásokat, az új munkaszervezési formák bevezetését,¹¹ az áruértékesítés növekedését és ezzel a közösvagyon-gyarapodás, s mindezzel a fejlődés tárgyiasulását, egyszóval mindazt, amit a pártpropaganda sulykolni kívánt a termelőszövetkezetesítés, illetve a termelőszövetkezeti méretoptimalizálás indokául. Ehhez tehát – a fenti megfelelései miatt – a makói Lenin Tsz kiváló hivatkozási alappal bizonyult. Utóbb ezt emelte ki egyébként a látogatás kapcsán Tamasi Mihály is a termelőszövetkezetről 1989-ben megjelentetett kötetben: „[a]z esemény, Kádár János részvétele és felszólalása a közgyűlésen azt bizonyította, hogy a helyi, a megyei és az országos szervek is igen bízhatóan ítélték meg a Lenin Tsz fejlődését és követendő példaként állították a többi tsz számára”.¹²

Természetesen arra azért odafigyeltek, hogy az évről évre jobb gazdasági eredményeket produkáló, tehát hatékonyabban gazdálkodó Úttörő Termelőszövetkezetet kompenzálják amiatt, mert a pártvezetők nem az ő zárszámadó taggyűlésükön vettek részt. Erre természetesen jó oka volt a pártvezetésnek, hiszen köztudott volt, hogy a makói termelőszövetkezetek között kemény rivalizálás folyt, sőt, a hatvanas évek elejére erősen meg is romlott közöttük a viszony.

10 Uo.

11 Ezt annyira kiemelt területnek tartották, hogy Köpödsi Vera, a makói múzeum akkori (1963–1964 közötti) igazgatója egyenesen tanulmányt írt erről a Móra Ferenc Múzeum 1964–1965-ös évkönyvébe. Lásd KÖPÖSDI 1966.

12 SZ. LUKÁCS-TAMASI 1989. 156-157.

Mágori Sándor, az Úttörő Tsz elnöke az 1963. januári zárszámadó közgyűlésen egyenesen arról beszélt, hogy „a régi, nehezebb körülmények között is sokkal jobb volt a kapcsolat”.¹³ Itt nyilvánvalóan a konkurens Lenin Tsz-re gondolt, amit alátámaszt az Úttörő Tsz monográfusainak megjegyzése is: „[a] hatvanas évek elején rendszerint az Úttörő diktálta az iramot és még ma [1978-ban] is mesélik, hogy az egyik esztendőben, amikor az Úttörő valamelyik tagja a munkaegység várható értékét tudakolta a főkönyvelőtől, azt a választ kapta, hogy »nem tudom még, de biztos, hogy egy forinttal több lesz, mint a Leninben«”.¹⁴

A kádári látogatás ellentételezésének tekinthetjük tehát, hogy 1964. május 16-án délután az Úttörő Tsz a megyei és helyi párt- és állami vezetők jelenlétében nagy nyilvánosság mellett, a Petőfi parkban tarthatott közgyűlést, ahol Mágori Sándor elnök dr. Dimény Imrétől, az MSZMP KB tagjától, a KB mezőgazdasági osztályának vezetőjétől átvehette a Minisztertanács vándorzászlaját, valamint a *Kiváló termelészövetkezeti gazdaság* címet igazoló oklevelet és az ezzel járó pénzjutalmat. Miután kategóriájában, a 4500 szántóegységnél nagyobb területen gazdálkodó tsz-ek között országos 4. helyezést ért el, ezzel a szövetkezet az országos átlagot messze meghaladó terméseredményeket produkáló 21 azon termelészövetkezet egyike lett, amelyek megkapták ezt az elismerést.¹⁵ A termelészövetkezetről könyvet író szerzők szerint „a hatvanas évek elején az Úttörő Termelészövetkezetben a tökéletességre emelték azt a termelési formát, amely a nagyüzem keretei között megvalósított hagyományos gazdálkodási rendszertől egyáltalán elképzelhető”.¹⁶

A kép teljessé tételéhez ehhez még hozzá kell tennünk, hogy ezt az elismerést az Úttörő Tsz nem először vehette át. 1960. június 19-én Dobi Istvántól, az MSZMP KB tagjától, az Elnöki Tanács elnökétől ugyancsak a Minisztertanács vándorzászlaját vehették át, mert „ez a közös gazdaság [...] 1959. évben jelentősen túlszárnyalta a 2500 holdnál nagyobb termelészövetkezetek országos átlagú termelési eredményeit és az első helyre küzdötte fel magát”.¹⁷ A jeles esemény adott alkalmat arra, hogy a termelészövetkezet gazdálkodását a Magyar Filmhíradó 1960 júniusában propagandisztikus összeállításban mutassa be.¹⁸

13 Idézi HALÁSZ-TÓTHNÉ 1978. 113.

14 Uo.

15 Lásd Szorgalmas munkával, biztonságos paraszti életet teremtettek. Csongrád Megyei Hírlap, 1964. május 17. 1. és 8.; Átadták 11 tsz-nek a Minisztertanács vándorzászlaját és a Kiváló termelészövetkezeti gazdaság címet. Népszabadság, 1964. május 19. 4.

16 HALÁSZ-TÓTHNÉ 1978. 123. A termelészövetkezet ekkori eredményeiről lásd Uo. 97–121.

17 Dobi István elvtárs mond beszédet vasárnap a makói nagygyűlésen. Csongrád Megyei Hírlap, 1960. június 17. 3.; Lásd még: Átadták a Minisztertanács vándorzászlóit az ország legjobb termelészövetkezeteinek. Népszabadság, 1960. június 21. 1.; A makói Úttörő Tsz példája mutatja: a termelészövetkezetben boldogul igazán a magyar parasztság. Csongrád Megyei Hírlap, 1960. június 21. 1–2.

18 A makói Úttörő Tsz gazdálkodása. Magyar Filmhíradó, 1960. június. 27/2. bejátszás. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=15541> (Utolsó letöltés 2022. április 5.)

Arról, hogy a Csongrád megyei körútján Makóra is ellátogató Kádár a Lenin Tsz zárszámadó közgyűlését fogja felkeresni, az illetékesek már 1963 novemberében meghozták a döntést. Ezt igazolja az az 1963. november 20-i keltezésű, s a „Makói Lenin Termelőszövetkezet főbb adatait” tartalmazó feljegyzés, amelyet – egy Makót és a Makói járást bemutató pártbizottsági anyag mellett – a megyei pártbizottsághoz juttattak el a makói pártapparátus vezetői.¹⁹ A Borbás József tsz-elnök által aláírt kétoldalas dokumentum, amely nyilvánvalóan Kádár János felkészítésére szolgált, bizonyosan nem eredeti formájában került a pártvezető kezébe. Ezt jól jelzi, hogy a megőrzött dokumentumban golyóstollal aláhúzások (kiemelések) és áthúzások (törlések) találhatóak, melyek alátámasztják, hogy ezt az összefoglalót csupán háttér-, illetve alapanyagként használták a teljes látogatás ismeretlen Csongrád megyei pártfunkcionáriusok által összeállított felkészítő anyagához. Az ekkori törlések alapján jól megfogható, hogy a Borbás tsz-elnök által vázolt sikerek mellett a termelőszövetkezet működését befolyásoló valós problémák csupán erősen szűrt formában kerültek Kádár elé.

Noha a felkészítő anyag végleges verzióját nem ismerjük, az elhagyott részek alapján mégis feltűnő, hogy az elaprózottságuk miatt gyöngén működő termelőszövetkezetek egységesítése kapcsán Makón tapasztalható problémák taglalásától, melyeket Borbás eredeti anyaga még tartalmazott, eltekintettek, ami arra utal, hogy az egységesítési cél egyértelmű prioritást élvezett az ennek kapcsán tapasztalt nehézségekkel szemben, melyeket nyilvánvalóan másodlagosnak, s mint ilyeneket, érdektelennek tartottak. A politikai cél tehát fontosabb volt, mint a megvalósítás problematikussága. Ennek szellemében az eredeti anyagból szinte bizonyosan beemelték a végleges felkészítő dokumentumba az alábbi – egyébként a megyei pártbizottság valamelyik munkatársa által aláhúzással kiemelt – pozitív üzenetű mondatot: „[á]ltalában jellemző a [Lenin] Termelőszövetkezetre, hogy sok apró és gyenge termelőszövetkezet egyesülése következtében fejlődött a jelen nagyságra és színvonalra”. Ugyanakkor a nem sokkal lejjebb található, szintén lényegi információt tartalmazó, de már negatív aspektusú mondatokat áthúzták, jelezvén, hogy ezeket szükségtelen „felfelé” továbbítani. Ez a tsz-elnök által írt (ön)kritikus feljegyzés az eredeti dokumentum szerint a következő volt: „[a] sok fúzió következtében a terület, gazdasági épületek nagyon elszórtan, széttagoltan vannak, amely a gazdálkodást nagymértékben megnehezíti. Különösen a szállítási kapacitást veszi igénybe nagyon, amit a termelőszövetkezet nem minden esetben tud megoldani”. Igaz, e súlyponti probléma mellett, melyet tehát nagy valószínűséggel elhallgatnak a végleges anyagban, más – bár nem ennyire fajsúlyos – nehézségek viszont megjelenhettek abban, például ilyen mondatok formájában, mint: „[l]ehetőségeink

19 MNL CSML SZL XXXIII.3.1. 10. cs. 17. ó. e. Aktíva értekezlet Szeged, Hódmezővásárhely, Makó. A Makói Lenin Termelőszövetkezet főbb adatai, 1963. november 20.

kihasználva nincsenek. Öntözési lehetőségek megvannak ugyan, azonban beruházás hiányában öntözést nem végzünk”, illetve az alábbiak: „[a]z állattenyésztés a fúzióból adódóan széjjelszórt, korszerűtlen. Reméljük, hogy a jövőt illetően megfelelő beruházásokkal és az eszközök felhasználásával jelentősen tudjuk javítani eddigi eredményeinket”. Igaz, ez utóbbi önkritikus gondolat úgy élte túl az ismeretlen megyei pártbizottsági illetékes munkatárs cenzúráját, hogy a „Reméljük, hogy” szófordulat helyére kézírással a „de” kötőszót illesztette, ezzel is kifejezve, hogy a jelzett állapot csupán átmeneti, a megoldás a párt iránymutatásával hamarosan megszületik.²⁰

Az előzményeket illetően szükséges itt még közbevetnünk, hogy a Lenin Termelőszövetkezet zárszámadó taggyűlését 1964. február 7-én meglátogató Kádár János nem először járt Makón, bár azt nem tudjuk, akkor milyen benyomásokat szerzett a városról. 1945. október 10-én Dénes Leó szegedi kommunista polgármester társaságában, mint a Magyar Kommunista Párt (MKP) Központi Vezetősége tagja vett részt a városban egy értelmiségi ankéton, ahol a párt és az értelmiség kapcsolatáról beszélt, többek között kifejtve, hogy nincs harmadik út, melyet Németh Lászlóék és a parasztpártiak korábban hirdettek, ahogy mondta, „[c]sak két választás van. Fasizmus vagy demokrácia”.²¹ E végtelenül leegyszerűsített üzenetben a demokrácia kifejezés alatt természetesen a népi demokráciát értette, mely a kommunisták akarata szerint jelölte volna ki a közélet kereteit, míg a rossz hangzású „fasizmus” kifejezéssel minden más, a kommunistákétól eltérő jövőképet bélyegzett meg.

Úgy tűnik, Kádár 1945-ben egy nem túlságosan bonyolult világgéppel örvendeztette meg hallgatóit, talán azt gondolván, Makóra ennyi is elég. Világos és egyértelmű üzenet volt ez, nem csekély fenyegető éllel, az akkor már kriptokommunista Erdei Ferenc és a jobb sorsra érdemes Nemzeti Parasztpárt szülővárosában. Mindazonáltal az akkori látogatás messze nem váltott ki akkora visszhangot, mint az 1964-es, amit jól jelez az is, hogy a helyi „Demokratikus Nemzeti Bizottság” (valójában az MKP) lapjában, a Makói Népújságban a hír akkor csak a második oldalon kapott helyet, igaz, ott nagy terjedelemben tudósították az olvasókat az ankéton elhangzottakról.

Kádár 1945. októberi makói választási fellépésével szemben az 1964-es látogatás természetesen az egyetlen megyei terjesztésű (párt)napilap, a Csongrád Megyei Hírlap 1964. február 8-i számának címlapján szerepelt. Ez magától értetődően kijárt az állampárt első emberének. A lap – és a Népszabadság 1964. február 9-i számának – beszámolója szerint a jeles vendéget és kísérőit az MSZMP Járási és Városi Bizottsága épületében Szőnyi Ferenc, a járási és városi pártbizottság

²⁰ Uo.

²¹ Az értelmiség problémáiról beszélt Dénes Leó szegedi polgármester és Kádár János Makón. Makói Népújság, 1945. október 11. 2.

első titkára, dr. Forgó István járási és Földházi Imre városi tanácselnök, valamint Halmágyi Ivánné iskolaigazgató, országgyűlési képviselő fogadta. Innen gyalog mentek át a Lenin Tsz zárszámadó közgyűlésére, amelyet a József Attila Művelődési Házban (közismert nevén a Hagymaházban) tartottak, így csak néhány lépést kellett gyalog megtenniük a Csongrád Megyei Hírlapban közölt fénykép és a korabeli filmhíradó beszámolója szerint tapsoló emberek sorfala között.²²

A zárszámadó közgyűlésen – elegendő férőhely hiányában – a tagságnak csak mintegy 60 százaléka vehetett részt, s a protokollvendégek között jelen voltak „a szomszédos termelőszövetkezetek” képviselői is.²³ Az eseményről beszámoló Népszabadság tudósítása szerint „a megjelentek hosszan tartó, lelkes tapssal fogadták az elnökségben helyet foglaló kedves vendégeket”, a tsz által készített, feszes hangvételű jegyzőkönyv azonban ezt nem örökítette meg.²⁴ A közgyűlést Molnár László a termelőszövetkezet párttitkára nyitotta meg. Elsőként új tagokat – összesen 78, többségében fiatal személyt – vettek fel a tsz-be, majd a Szoboszlai Imre Általános Iskola „kis Lenin Tsz-e küldöttsége” virágcsokorral üdvözölte „Kádár elvtársat”.²⁵ Ezt követően Borbás József elnök²⁶ tartotta meg az 1963. évi zárszámadással kapcsolatos beszámolóját. A Népszabadságban közöltek szerint „[s]zólt a növekvő termésátlagokról, a szépen gyarapodó gépparkról, az állattenyésztés sikereiről, de feltárta a meglévő hibákat, nehézségeket is. Számokkal, adatokkal bőven teletűzdelt beszámolójából kitűnt, hogy a Lenin Tsz tagsága sikeres esztendőttel hagyott maga mögött 1963-ban. A tervezett 40 millió forint helyett 43 millió forintot felüli eredményt könyvelhettek el. A bevételekből bőven jutott új gépek vásárlására, beruházásokra is. Az erre fordított összeg meghaladta az ötmillió forintot. *A múlt évi eredmények alapján 62 forintot fizetnek egy munkaegységre a szövetkezet 2060 tagjának* [Kiemelés az eredeti szövegben – M. A.]”²⁷

22 Kádár János elvtárs a makói Lenin tsz zárszámadó közgyűlésén. Csongrád Megyei Hírlap, 1964. február 8. 1.; Zárszámadás Makón. Magyar Filmhíradó, 1964. február. 8/3. bejátszás. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=17563> (Utolsó letöltés 2022. április 5.)

23 MNL CSML ML XXX.254. Iratok 1964. Jegyzőkönyv a makói Lenin Termelőszövetkezet zárszámadó közgyűléséről, 1967. február 7.

24 Uo.; Kádár János elvtárs látogatása Csongrád megyében. Népszabadság, 1964. február 9. 3.

25 MNL CSML ML XXX.254. Iratok 1964. Jegyzőkönyv a makói Lenin Termelőszövetkezet zárszámadó közgyűléséről, 1967. február 7.

26 Borbás József 1955-ben lett az akkor létrehozott Haladás Termelőszövetkezet elnöke, amely a Lenin Tsz jogelődje volt. A szövetkezet 1956 után sem bomlott fel, s Borbás az 1958-tól intenzíven meginduló fúziók után is megőrizte elnöki tisztét. Ebbéli tevékenységét 1961-ben Munka Érdemrenddel ismerték el. Lásd Kitüntetések hazánk felszabadulásának 16. évfordulója alkalmából. Népszabadság, 1961. április 2. 2.; Földművelésügyi vezetők kitüntetése. Csongrád Megyei Hírlap, 1961. április 6. 5. Borbás egyébként 1980-ig töltötte be a tsz-elnöki tiszteletét. Visszaemlékezését lásd SZ. LUKÁCS-TAMASI 1989. 62–88.

27 Kádár János elvtárs látogatása Csongrád megyében. Népszabadság, 1964. február 9. 3. A sajtó egyszínűségét és pártirányítását jól mutatja, hogy szinte szó szerint ugyanazt a beszámolót közölte a látogatásról a Magyar Nemzet és a Népszava című országos napilap is, csupán a címet változtatták meg. Őrizzük meg az egyetértést, őszinteséget, nyíltságot, összetartást, amely országunk mai légkörét jellemzi. Kádár János látogatása Csongrád megyében. Magyar Nemzet, 1964. február 9. 3.; Kádár János látogatása Csongrád megyében. Népszava, 1964. február 9. 1.

A zárszámadó közgyűlésről készült jegyzőkönyv azonban a központi pártlap által bemutatott optimista képet némileg árnyaltabbá teszi. Borbás ugyanis, bár mondanivalója természetesen pozitív kicsengésű volt – nyilván nem is lehetett másmilyen –, ennél mégis sokkal kritikusabb hangvételű beszámolókat tartott, és nem hallgatta el, hogy „[a]z elmúlt év nagy erőfeszítéseket kívánt valamennyi tagunktól, mert az elmúlt évben két gyenge termelészövetkezet [a rákosi Új Élet és klárafalvi Haladás – M. A.] csatlakozott hozzánk, e két gyenge termelészövetkezetet az elmúlt évben felhoztuk a mi általunk megszokott termelési színvonalra”.²⁸ Borbás ismertette a növénytermelés és állattenyésztés aktuális adatait, s egyebek között elmondta, hogy a szántóterület 16 százalékán termelnek hagymát, amely az országos termés mintegy tíz százalékát teszi ki, ugyanakkor „visszatérő problémaként jelentkezik az igen gyenge minőségű vetőmag, a dughagyma termelésnél”. Kifejezetten szorgalmazta az öntözéses termelés szükségességét, melyhez „a felsőbb szerveink anyagi támogatását” kérte, „mivel saját erőből megoldani nem tudjuk”. Az állattenyésztési vonalon szóba hozta a férőhelyproblémát, az istállók zsúfoltságát, melynek következtében „az állategészségügyi követelményeknek nem tudunk teljes egészében eleget tenni”, s ezt saját erőből szintén nem tudják megoldani, annál is inkább, mert a „saját erős beruházásokhoz az építőanyagot csak nagyon körülményesen vagy egyáltalán nem tudjuk biztosítani”.²⁹

Azt nem tudjuk, hogy a tsz-elnök beszámolójának némi kritikus élet ellen-súlyozandó tudatosan, vagy ösztönösen választották-e ezt a forgatókönyvet, de tagadhatatlanul szintén előre megkomponált epizód volt, hogy Borbás után közvetlenül a tsz úttörő-gazdaságának „elnökpajtás” képviselője, Murvai Éva kapott szót. A hozzászólása szintén a termelészövetkezetek melletti agitáció fontos eleme volt, amit a központi pártlap kellően ki is hangsúlyozott. A Népszabadság beszámolóját idézve „[s]zámot adtak a közgyűlésen munkájukról a Lenin Tsz kisgazdaságának piros nyakkendő-s úttörő gazdái is. *Murvai Éva* elnökpajtás szabatos ismertetőben tájékoztatta a résztvevőket a háromholdas »közös gazdaság« eredményeiről. *A tíz-tizennégy éves gyerekek az elmúlt nyáron saját földjükből »kihozott« keresetükből táboroztak, sőt a közös bevételből kétezer forint jutott az úttörőcsapat támogatására is [Kiemelések az eredeti szövegben – M. A.]*”.³⁰ A lap arról persze nem tudósított, hogy e három holdhoz a vetőmagot a termelészövetkezet biztosította, s a szükséges gépi munkát is a szövetkezet gépeivel végezték el.³¹

Az ellenőrző bizottság beszámolóját követően az elnöki beszámolóhoz – nyilván előre leegyeztetett és talán begyakorolt tartalommal – Joó Jánosné a szociális

28 MNL CSML ML XXX.254. Iratok 1964. Jegyzőkönyv a makói Lenin Termelészövetkezet zárszámadó közgyűléséről, 1967. február 7.

29 Uo.

30 Kádár János elvtárs látogatása Csongrád megyében. Népszabadság, 1964. február 9. 3.

31 MNL CSML ML XXX.254. Iratok 1964. Jegyzőkönyv a makói Lenin Termelészövetkezet zárszámadó közgyűléséről, 1967. február 7.

bizottság elnöke, Péli Antal növénytermesztési brigádvezető, a nőtanácsot képviselő Bedő Ferencné, továbbá Szabó Sándorné, Igaz István, Szentpéteri István, valamint Igaz Mihály tsz-tag szolt hozzá.³² A hozzászólások közül a Népszabadság tudósítója Igaz Istvánét külön is kiemelte. A jegyzőkönyv szerint a rákosi üzemegység – a korábbi rákosi Új Élet Tsz – nevében felszólaló Igaz egyebek között arról beszélt, hogy „nagy változás történt életünkben. Több éven keresztül küszködtek, de az eredmények elmaradtak. Egy évvel ezelőtt nem bíztunk abban, hogy a Lenin Tsz-ben sokkal jobban fogunk járni, de most már elmondhatjuk, hogy nem csalódtunk. Továbbá elmondja, hogy én magam sem reméltem még a nyár folyamán, hogy meg tudok élni ebben a tsz-ben, de jól jöttem ki, mert 510 munkaegységet teljesítettem, és ezzel a keresettel meg vagyok elégedve”.³³

A Népszabadságban közölt szöveg persze kozmetikázta Igaz mondatait. Eszerint „[a] tsz-tagok különösen Igaz István felszólalását hallgatták nagy figyelemmel. A rákosi üzemegységben dolgozó gazda ugyanis arról számolt be, hogy *jómaga és társai mennyit birkóztak saját bizalmatlanságukkal, kishitűségükkel, míg személyes tapasztalataik rávezették őket a közös gazdálkodás útjára*. Először három kis tsz-ben »ízlelgették« a közöst, végül is tavaly csatlakoztak a jóval nagyobb lehetőségekkel rendelkező Lenin Tsz-hez, hogy kipróbálják az igazi nagyüzemi gazdálkodást. Itt azután gyorsan megtalálták helyüket és a számításukat is, hiszen *munkaegységük értéke a korábbihoz képest egy esztendő alatt kereken 32 forinttal nőtt* [Kiemelések az eredeti szövegben – M. A.]”.³⁴ Igaz István hozzászólása valóban igen hatásos lehetett, s kapóra jött a párt első titkárának, amit bizonyít, hogy Kádár János a később elhangzó beszédében többször is reflektált az általa elmondott gondolatokra, például ekként: „[j]ó volt, amit mondott, hogy egy évvel ezelőtti elhatározásukat igazolva látták. Aztán azért is örültem, mert nem olyan embernek láttam az alatt a néhány pillanat alatt, míg beszélt, mint aki udvariasságból mondaná, amit mond, mert azért a tanyasiaknak itt nagyon kemény tarkójuk van. (Derűtség.) Úgy látszik, hogy meggyőződésük, hogy egy évvel ezelőtt jól határoztak és ez – meg kell mondanom – nagyon örvendetes”.³⁵

A Népszabadság tudósítója szerint „[a] beszámolót eleven vita követte, amelyben a tsz férfi és nődolgozói egyaránt részt vettek. A felszólalók között volt növénytermesztő és állatgondozó, üzemegység-vezető, fogatos és brigádvezető, dicsérték a vezetőséget, de jó néhány bíráló szó, kritikai észrevétel és hasznos javaslat is elhangzott. Sürgették az istálló-problémák megoldását, indítványozták, hogy

32 Uo.; Kádár János elvtárs látogatása Csongrád megyében. Népszabadság, 1964. február 9. 3.

33 MNL CSML ML XXX.254. Iratok 1964. Jegyzőkönyv a makói Lenin Termelőszövetkezet zárszámadó közgyűléséről, 1967. február 7.

34 Kádár János elvtárs látogatása Csongrád megyében. Népszabadság, 1964. február 9. 3.

35 MNL CSML SZL XXXIII.3.1. 10. cs. 17. ő. e. Aktíva értekezlet Szeged, Hódmezővásárhely, Makó. Kádár János beszéde Makón, 1964. február 7-én, a Lenin Tsz zárszámadó közgyűlésén. 4–5.

most már minden rendelkezésre álló lehetőséget használjanak ki a gépesítés meggyorsítására, az öntözött területek növelésére”.³⁶ Valójában mindebből egy szó sem volt igaz. A zárszámadó közgyűlésről készült jegyzőkönyv szerint ugyanis a fentebb jelzett néhány hozzászóláson kívül, amelyek valóban felvetettek néhány megoldandó problémát, de alapvetően egyetértő és támogató beállítottságúak voltak, a taggyűlésen semmiféle vita nem volt, sem ekkor, sem pedig az ülés végén, amikor a levezető elnök szintén megadta a lehetőséget a hozzászólásra.³⁷ A cikkek az „elven vitára” vonatkozó kitétele ezért nem volt más, mint a tudósítást olvasó közvélemény manipulálását szolgáló eszköz: lám, „Kádár elvtárs”, a „jó vezető” jelenlétében még azt is megengedhették maguknak az egyszerű makói tsz-tagok, hogy kritizálják a vezetőket. Persze, nem a politikai, hanem szigorúan csak a termelőszövetkezeti vezetést, s azt is csak „építő jelleggel”. Mindez tehát mindössze egy légből kapott propagandaelem volt, az ülés lefolyása sokkal feszesebb és feszélyezettebb volt annál, sem mint hogy ilyen vitára a párt első titkára jelenlétében sor kerülhessen.

A zárszámadás „helyi” beszédei és hozzászólásai után maga Kádár János emelkedett szólásra, aki a hivatalos beszámoló szerint „[k]eresetlen szavakkal mondott köszönetet a tsz tagságának, Makó város társadalma képviselőinek a szíves fogadtatásért, s tolmácsolta a Központi Bizottság s a kormány üdvözlését, jókívánásait. Beszédében foglalkozott hazánk gazdasági életével, s beszélt a Magyar Népköztársaság nemzetközi tekintélyének erősödéséről”.³⁸ A zárszámadó közgyűlés csúcspontját jelentő Kádár-beszédet követően – bár az ülést levezető Molnár László párttitkár erre megadta a lehetőséget –, mindössze egyetlen hozzászóló akadt, a meghívottként jelenlévő Mágori Sándor, az Úttörő Tsz elnöke,³⁹ aki a termelőszövetkezetek közötti együttműködés fontosságáról beszélt. Őt követően még Borbás József tsz-elnök válaszolt néhány, a beszámolóját érintő kérdésre, illetve „Kádár elvtárs beszédéhez szólva azt mondta: ígérjük, hogy továbbra is mindent elkövetünk [a] további eredmények eléréséhez. Ígérjük, hogy a többtermelésre nemzeti jövedelmi [sic!] népünk jólétéhez fogunk hozzájárulni”.⁴⁰ Összefoglalóját szavazás követte, ami meglepetést nem okozott, a zárszámadást a tagság egyhangúan elfogadta. A közgyűlést levezető tsz-párttitkár ezt követően még lelkesült hangvételű zárszót mondott, melynek végén „[t]ermelőszövetkezetünk kommunisztái és szövetkezetünk tagsága és vezetősége nevében” meghívta az első titkárt a

36 Kádár János elvtárs látogatása Csongrád megyében. Népszabadság, 1964. február 9. 3.

37 MNL CSML ML XXX.254. Iratok 1964. Jegyzőkönyv a makói Lenin Termelőszövetkezet zárszámadó közgyűléséről, 1967. február 7.

38 Kádár János elvtárs látogatása Csongrád megyében. Népszabadság, 1964. február 9. 3.

39 Mágori Sándor 1952-től volt az Úttörő Tsz elnöke. 1956 nyarán – a traktorosnap alkalmából – átvehette az Elnöki Tanács által adományozott Szocialista Munka Hőse címet, valamint az ezzel járó Magyar Népköztársaság Érdemrendje kitüntetését. HALÁSZ-TÓTHNÉ 1978. 57. és 89.; Két magas kitüntetés. Viharsarok, 1956. június 12. 1. Mágoriról lásd még: Tizenöt év a szövetkezet élén. Magyar Nemzet, 1963. november 2. 5.

40 MNL CSML ML XXX.254. Iratok 1964. Jegyzőkönyv a makói Lenin Termelőszövetkezet zárszámadó közgyűléséről, 1967. február 7.

következő évi zárszámadó közgyűlésre is, akinek látogatását a tsz „saját kedves termékeiből álló” ajándékával köszönték meg.⁴¹

Az utólagosan legépelte formájában 27 oldalas, tehát Kádár beszédtempóját ismerve valószínűleg az egy óra időtartamot is meghaladó beszédet (melyet természetesen „hosszan tartó taps” követett), majd a „jól sikerült” zárszámadó közgyűlés gyors lezárását követően a tsz-tagok számára közös ebéd következett, amelyen a sajtó tudósítása szerint Kádár és kísérei is részt vettek.⁴² Ám valójában a protokollvendégek és a meghívottak (mintegy 150–170 fő) nem a kétkezi szövetkezeti dolgozókkal, hanem külön, a ma már nem létező Vadász étteremben⁴³ ebédeltek, bár az ételt ide is a szövetkezeti konyháról szállították és a felszolgálat sem az étterem alkalmazottai, hanem az ezzel megbízott tsz-tagok végezték.⁴⁴ A díszvendégek ebédje előtt Binecz János elnökhelyettes mondott pohárköszöntőt, de maga Kádár is felköszöntötte a vele étkezőket. Az ebéd végeztével a pártvezetők gyorsan elköszöntek vendéglátóiktól, és gépkocsival visszautaztak Szegedre, ahol megyei pártaktíva-üléssel folytatódott az aznapi hivatalos program.

A sajtóbeszámoló természetesen részletesen foglalkoztak a zárszámadó közgyűléssel. A már idézett az országos (Népszabadság, Magyar Nemzet, Népszava) és megyei (Csongrád Megyei Hírlap, Dél-Magyarország) napilapok mellett a Magyar Filmhíradó is külön tudósítást közölt az eseményről, gondoskodva arról, hogy az állampárt termelőszövetkezetekkel kapcsolatos üzenete azokhoz is eljusson, akik újságot ugyan nem olvastak, de a filmszínházakban megnézték az aktuális filmek előtt akkurátusan levetített propagandisztikus hírösszeállításokat. A *Zárszámadás Makón* című híryanag kizárólag pozitív tartalmat és a párttal és vezetőjével szembeni elismerést és szeretetet közvetített. A képes tudósításban elhangzott szöveg a következő összefoglalót adta az eseményről: „[t]ermelőszövetkezeteink évről-évre felmérik hogyan gazdálkodtak földjeiken, a nagy táblás határban. Közös munkájuk eredménye az évi termés, a közös jövedelem. A gépesített növénytermesztés és betakarítás mellett a szakszerű állattenyésztés is növeli a közös vagyont. A fejlődő állatállományhoz pedig mind több takarmány szükséges. A közös, termelőszövetkezeti gazdaságok adják az élelmiszer nagy részét. A makói téeszek az elmúlt évben sok tízezer mázsa burgonyát küldtek piacra. A zöldségellátásban is élen jártak az országban. A híres makói hagyma is gazdagabban terem a közös földeken. Nem csak kielégítik a hazai szükségleteket, de jut a nyugat-európai és

41 Uo.

42 Kádár János elvtárs látogatása Csongrád megyében. Népszabadság, 1964. február 9. 3.

43 Az akkori Lenin, most Széchenyi tér 16. szám alatti épület helyén ma ötemeletes lakóház, az ún. „Lordok háza” áll.

44 Összesen hat asszony főzött, munkájukért Nagy Gy. Sándor felelt. MNL CSML SZL XXXIII.3.8. 1963. 2. cs. Területi pártszervek iratai 1963–1964. Lenin Tsz. Az 1964. február 3-i összevont taggyűlés jegyzőkönyve. Binecz Sándorné tsz-tag 1989-ben így emlékezett erre: „[n]ekem nagyon bevált a téesz. Ünnepeken még főzőasszonynak is felcseptam, amikor Kádár János itt járt, annak is főztem. Minálunk csináltuk a csigatésztát, nálunk kopasztódtak a tyúkuk. Engem mindenbe belevittek, de szívesen vállaltam.” SZ. LUKÁCS–TAMASI 1969. 202.

tengeren túli piacokra is. Makóra is ellátogatott Kádár János miniszterelnök Csongrád megyei útja során. A makói föld híres termékeiből összeállított kosarat kapott ajándékba a Lenin tévesz tagságától. Borbás József elnök a zárszámadó közgyűlésen elmondta, hogy a 13 ezer holdas szövetkezetnek az elmúlt évben 43 millió forint bevétele volt. A tsz tagjai jó munkájuk eredményeként 62 forintot kaptak munkaegységenként. A közgyűlésen felszólalt Kádár János miniszterelnök is. Tolmácsolta a kormány üdvözlését. További sikeres és szorgalmas munkát kívánt a tagságnak”.⁴⁵

Ugyanakkor a Magyar Filmhíradó, miként az írott sajtó, így a Népszabadság vagy a Csongrád Megyei Hírlap a látogatás kapcsán számos körülményről nem adott tájékoztatást. Egyrészt arról, hogy Kádár és küldöttsége legalább egy óras, de inkább még ennél is nagyobb késéssel érkezett meg a helyszínre, tehát mind a közgyűlés résztvevői, mind pedig az utcán őt köszönteni gyülekezők igen sokat vártak rá.⁴⁶ Másrészt arról sem esett szó, hogy a zárszámadás, amelyet a tagok nagy lelkesedéssel elfogadtak a pártvezetők jelenlétében, még néhány nappal a gyűlés előtt sem volt kész és nem is volt hiánytalan, számszaki hibáktól hemzsegett, melyeket gőzerővel kellett korrigálni, hogy egyáltalán tárgyalható állapotba hozzák az anyagot a közgyűlés kezdetére.⁴⁷ Arról sem írtak a tudósítók, hogy az előző évihez képest romlott a termelőszövetkezetben a munkaegység értéke, amit az anyagban az eredmény markánsabb hangsúlyozásával kívántak ellensúlyozni.⁴⁸ Azon az 1964. február 3-i termelőszövetkezeti párttaggyűlésen, ahol téma volt a zárszámadás tervezete, az is felvetődött – az egyik hozzászóló legalábbis erre utalt –, hogy a „beszámolóban nem tűnnek ki hibák, az nem lehet, hogy hibák nem voltak”.⁴⁹ A nyilván megszokott kozmetikázásra ezért, éppen a zárszámadási közgyűlésre irányuló országos figyelem miatt, fokozottan odafigyeltek az anyag elkészítésekor, melyet erősített a termelőszövetkezeti pártgrémium azon döntése is, miszerint „[a] taggyűlés nem ért egyet azzal, hogy apró hiányosságokat vegyünk bele a beszámolóba. A beszámolóba apró részleteket nem vehetünk bele, mert nincs arra idő”.⁵⁰ Az, hogy mi minősült „apró” hiányosságnak – mert hogy nagyobb hiányosságok felveszéséről eleve nem is lehetett szó! –, természetesen a termelőszövetkezet vezetősége

45 Zárszámadás Makón. Magyar Filmhíradó, 1964. február. 8/3. bejátszás. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=17563> (Utolsó letöltés 2022. április 5.)

46 Kádárék már a látogatás előző, kiszombori helyszínére is legalább egy óras késéssel érkeztek. Medveyné Nagy Csilla szóbeli közlése.

47 MNL CSML SZL XXXIII.3.8. 1963. 2. cs. Területi pártszervek iratai 1963–1964. Lenin Tsz. Az 1964. február 3-i összevont taggyűlés jegyzőkönyve.

48 A munkaegység értéke a tsz-ben 1961-ben 59,03 Ft, 1962-ben 63,18 Ft, 1963-ban 62,01 Ft volt. Lásd MNL CSML SZL XXXIII.3.8. 1964. 1. cs. 21. ő. e. Mezőgazdasággal kapcsolatos jelentések. Feljegyzés a Makó városi tsz-ek jövedelemelosztási formáiról, 1964. júl. 10.

49 MNL CSML SZL XXXIII.3.8. MSZMP Makói Járási Bizottsága iratai. 1963. 2. cs. Területi pártszervek iratai 1963–1964. Lenin Tsz. Az 1964. február 3-i összevont taggyűlés jegyzőkönyve.

50 Uo.

döntött, melynek tagjai éppen a sikerpropaganda alátámasztásában voltak érdekeltek. Ily módon gyakorlatilag a zárszámadási beszámoló semmiféle, a propaganda-célok teljesülését gátló komoly problémát, sem nagyot, sem kicsit, nem vetett fel, illetve nem hozott szóba, bár Borbás néhány finom kiszólása, melyeket a beszéde kapcsán már érintettünk, ráirányította az avatott füllel hallgatók figyelmét arra, hogy nem minden működik tökéletesen ebben a mamut-méretűre duzzasztott termelőszövetkezetben sem, melyek megoldására önerőből a gazdaság képtelen.

Természetesen nem jelentek meg információk a sajtóban a közgyűlés szervezési előkészületeiről sem, melyekről szintén a termelőszövetkezet pártszervezetének ülésén esett szó. A szövetkezeti tagoknak – már akik bejutottak a hagymaházba – reggel 8 órakor el kellett foglalniuk a helyüket annak érdekében, hogy „8,55-kor kezdődhessen a beszámoló”, ami persze nem történt meg Kádárék tetemes késése miatt. A protokoll-vendégeken kívül természetesen kizárólag csak tsz-tagok lehetnek jelen az eseményen, akiknek az előre kijelölt helyekre kellett leülniük. Mindezen túl figyelemre méltóak azok a szempontok is, amelyekre Borbás József tsz-elnök hívta fel a szövetkezeti párttagok figyelmét: „[i]talozva ne jöjjön senki, dohányozni nem szabad, míg a beszámoló tart. A gyűlésen ne mozogjunk, ne mászkáljunk. [...] Tsz-tag az erkélyre nem mehet”.⁵¹ Nyilván a megilletődött termelőszövetkezeti tagok illedelmesen betartották ezeket a szabályokat, már csak amiatt is, mert – mint később ezt érinteni fogjuk – folyamatosan magukon érezhették a rendezvényt biztosító rendvédelmi szervek képviselőinek árgus tekintetét.

Kádár Jánosnak a Lenin Tsz zárszámadó közgyűlésén minden bizonnyal papír nélkül elmondott, s csupán a Lenin Tsz konkrét adatai esetében jegyzetekre támaszkodó beszédét teljes terjedelemben a közvélemény nem ismerhette meg, azt nem közölte a korabeli sajtó és nem tették bele a pártvezető beszédeinek rendszeres időközönként kiadott gyűjteményes kiadásába sem, melybe a kiemelkedőnek vagy politikailag fontosnak tartott szónoklatokat gyűjtötték össze. Viszont hangfelvétel valószínűleg készült, ez alapján készülhetett utóbb az a gépelt leirat, mely a látogatás megyei pártbizottsági dokumentumai között megmaradt.⁵²

A gépelve is igen terjedelmes szöveg nagyjából három részre tagolódott, és ezek a gondolati egységek többé-kevésbé arányosan harmadolták a mondanivalót. Az első harmadban Kádár konkrétan a zárszámadó közgyűlés tartalmára reflektált, számos helyi adattal alátámasztva erősítette azt a mondanivalót, melyet tudatosítani kívánt hallgatóságában, tudniillik, hogy ha vannak is megoldandó problémák és feladatok, a termelőszövetkezetek nagyüzemi átalakítása a párt agrárpolitikájának követendő iránya és soron következő feladata, melyet csak úgy látott sikeresen teljesíthetőnek, ha ki-ki a maga helyén a lehető legteljesebb erőbedobással veszi ki

51 Uo.

52 MNL CSML SZL XXXIII.3.1.10. cs. 17. ő. e. Aktíva értekezlet Szeged, Hódmezővásárhely, Makó. Kádár János beszéde Makón, 1964. február 7-én, a Lenin Tsz zárszámadó közgyűlésén.

részét ebből a közös építőmunkából. A második harmadban „az ország dolgairól”, elsősorban az 1963-as népgazdasági terv sikeres végrehajtásáról, többek között a mezőgazdaság gépesítéséről, a termelékenység javulásáról, a belső fogyasztás bővüléséről, az életszínvonal emelkedéséről és ezzel párhuzamosan a társadalom szocialista rendszerrel kapcsolatos mind optimistább hangulatáról, valamint az ország nemzetközi megítélésének javulásáról beszélt. Az utolsó részben – nyilván fáradt az előadó – már meglehetősen csapongva a két világrendszer, a kapitalizmus és szocializmus harcának általános összefüggéseiről, a szocializmus felsőbbrendűségéről, a szocialista társadalom elvi és gyakorlati kérdéseiről ejtett szót, mondanivalóját rendre megtűzdelve a mezőgazdaságra vonatkozó kiszólásokkal, tanulságokkal. Kádár ebben a részben egyfajta politikai üzenetként, a mihez tartás végett többek között kijelentette: „[m]i azt az erkölcsi követelményt állítjuk az emberek elé: élj tisztességesen, dolgozz becsületesen, élj és boldogulj saját munkád után. Mennél jobban, mennél többet dolgozol, annál jobban élsz. Ez a követelmény. Aki ezt a szabályt nem tartja be – mert van ilyen is –, azzal persze összekoccanunk, társadalmi alapon, vagy ha még egyébbel foglalkozik, ha e rendszer ellen akar valamit okoskodni, akkor bizony még a hatóságokkal is összeütközhetik. Mert nekünk az is kötelességünk és nem is mondunk le róla, hogy védelmezzük szocialista rendszerünket. Mindig is védelmeznünk fogjuk”.⁵³

A fenti gondolatmenet persze asszociációkat indukált és felidézte benne a XX. század addigi osztályharcos tablóját, az 1919-es vörös forradalmat idegen (imperialista) fegyverekkel leverető régi urak világától az 1945 után kiszegda álarcba bújt reakción keresztül egészen 1956-ig, amikor „nagy veszélybe került a Magyar Népköztársaság”, de szerencsére „a nép mindezekben a súlyos történelmi akadályokon átküzdötte magát, újból felemelte fejét, magasba emelte zászlaját és megy előre. Én tehát azt gondolom – vontam le a következtetést eszmefuttatásából a pártvezető –, saját történelmünk bizonyítja, hogy a szocializmus eszméje milyen töretlen, diadalmas eszme, mert micsoda történelmi zökkenőkön és akadályokon tudta magát átküzdeni. Most már a közelmúltra visszagondolva azt is hozzátehetem: pedig micsoda hibákat követtünk el. Hát még ha okosan csináltuk volna mindig ezt a szocializmust!”⁵⁴

Végezetül, egyfajta általános összefoglaló gondolatként – de a gondolati elkalandozást követően már ismét a teremben ülőket megszólítva – kijelentette: „[h]a érzik ezt az erkölcsi kötelezettséget, ha értik a szocialista építés fő eszméjét és hozzáteszem, ha ki-ki a saját érdekében is javára szorgalmasan gyűjtögeti a munkaegységet, jól kiveszi részét a munkából, akkor építi a saját, a családja, gyermekei, városa, megyéje és az ország jövőjét, hozzájárul a szocialista Magyarország teljes felépítéséhez. Meggyőződésem, hogy ebből a millió akarattól

53 Uo.

54 Uo.

és cselekedetből, amelyek közül itt, ebben a tsz-ben is sok jót láttunk, ezekből az építő cselekedetektől épül majd fel az a szocialista Magyarország, amelyről mindig úgy beszélünk, hogy szép országnak kell lennie, ahol igazság van és szűkölködő nincs, kizsákmányoló nincs, műveletlen ember nincs és általában az élet olyan szép, ahogyan a dolgozó ember magának mindig elképzei”.⁵⁵

A nyilvánosság számára ebből a nagyívű, bár csapongó beszédből a hivatalos összefoglalót meghaladóan többé-kevésbé – tehát nem pontosan – szó szerinti idézetként csupán egyetlen udvariaskodó-kedélyeskedő gondolat maradt meg, melyet a látogatást követően néhány nappal később a minden bizonnyal Kádár kíséretéhez tartozó Cserhalmi Imre újságíró⁵⁶ tett közzé a Népszabadságban, és vele egy időben a Csongrád Megyei Hírlapban és a szegedi Dél-Magyarországban megjelentetett *Vallomás a munkáról. Jegyzetek Kádár János elvtárs Csongrád megyei látogatásáról* című írásában.⁵⁷ Eszerint Kádár – egyébként a beszéde elején – azt fejtegette a Hagymaház nagytermét zsúfolásig megtöltő termelészövetkezeti tagok előtt, hogy „Makót természetesen azok is ismerik, akik Budapesten élnek és dolgoznak. Az emberek jót, szépet tudnak az önök városáról. Szorgalmas népnek ismerték évtizedekkel ezelőtt is a makóiakat, és munkájuk eredményét, egyik fő terményüket, a hagymát, mindig szívesen fogadták. Ha azután néha nem volt, akkor nem éppen dicsérőleg emlékeztek meg az önök városáról. Úgy jó két esztendővel ezelőtt például sokan mondogatták: hogyan lehet itt, Magyarországon élni, mikor nincs vöröshagyma? Mit tegyünk a pörköltbe, hiszen azt mégsem lehet mondjuk szegfűszeggel vagy ibolyával elkészíteni, ahhoz hagyma kell. Ezt csak azért említem, mert az is közismert, hogy az idén a hagyma is szépen termett, s jók az eredményeink”.⁵⁸

Talán nem érdektelen, ha ezt a fentebbi, némileg kozmetikázott szöveget az eredeti élőbeszédet rögzítő gépirat alapján is idézzük. Kádár a beszédről készült gépelt anyag szerint – szöveghűen – az alábbiakat mondta: „[e]lőször valamit a makói Lenin Tsz-ről és magáról Makóról... Makót természetesen azok is ismerik, akik Budapesten élnek és dolgoznak. Az emberek sok jót, szépet tudnak az Önök városáról, munkájáról, termékeiről – már régóta. Szorgalmas népnek ismerték évtizedekkel ezelőtt is a makóiakat és munkájuk eredményét mindig szívesen fogadták. Ha ezután néha nem volt, akkor, szóval... szidó szóval emlékeztek meg... (Derűtség.) Úgy jó két esztendővel ezelőtt például még bennünket is »gyötörtek« azért nagyon sokan, hogy hogyan lehet itt, Magyarországon élni, hogy nincs vöröshagyma?! (Derűtség.) Mit tegyünk a pörköltbe, hiszen azt mégsem lehet mondjuk szegfűszeggel, vagy akár ibolyával elkészíteni, ahhoz hagyma kell. (Derűtség.) Ezt csak azért

55 Uo.

56 A Népszabadság akkor 30 éves újságírója utóbb – egyebek között – a győri Kisfaludy Színház igazgatója, a MUOSZ újságíró iskola tanára, a rendszerváltás után több felsőoktatási intézmény óraadója volt, 2002-ben pedig címzetes főiskolai tanári címet kapott.

57 CSERHALMI 1964a., CSERHALMI 1964b., CSERHALMI 1964c.

58 CSERHALMI 1964a. 3., CSERHALMI 1964b. 2.

említem, mert az is közismert, hogy az idén jók az eredményeik, a még ilyen országos fontosságú termékek vonatkozásában is sikeres évről beszélhetünk. Ez az egész országban megelégedést és örömet kelt”.⁵⁹ Természetesen ezek a szavak az atyáskodásra hajlamos pártvezető kötelező udvariassági futamai voltak, melyek a némi kritikai felhang ellenére – miért is nem volt két éve vöröshagyma a piacon? – jó érzéssel tolthették el a hallgatókat, akik azt érezhették, hogy Kádár az övék, egyívású velük, az ő szívükből és az ő nyelvükön, s ráadásul róluk és hozzájuk beszél.

Hasonló anekdotaszerű kiszólást őrzött meg a legendagyártó Cserhalmi újságíró cikke a kiszombori rövid kitérő során elhangzott kádári megnyilvánulásról is, amelynek aktuálpolitikai áthallása-üzenete aligha lehetett megkérdőjelezhető. E megállót a későbbi beszámolóval ellentétben nyilvánvalóan szintén tudatosan előkészítették és előre megkomponálták, hiszen aligha képzelhető el, hogy az euforikus hangulatú kiszomboriak csak úgy egyszerűen megállíthatták a minden bizonnyal ütemes tempóban Makó felé haladó és többszörös rendőri védelemmel biztosított pártvezetői gépkocsi-konvojt. Cserhalmi mégis arról írt, hogy „[a]mikor [Kádár Jánost – M. A.] Makóra menet Kiszomboron megállították, hogy köszöntsék, a kézfogásoknál és jókívánságoknál többre nemigen futotta az időből. Az országúton, a szoros embergyűrű közepén Kádár elvtárs egyszer csak az asszonyok felé fordult: – Aztán még azt kívánom, hogy ha veszekedni, vitatkozni kell, legyen hozzá bátorság... Tetszett a biztatás, felcsillantak a szemek, nevetve helyeseltek az asszonyok. Ám Kádár elvtárs felemelt ujjal jelezte, hogy szavai után még nem pontot csak vesszőt képzelt. És így folytatta: – ...ha meg békességre van szükség, ahhoz legyen elég türelem”.⁶⁰ Ugyanakkor Kádár számító álszerénységét tükrözték vissza – bár az újságíró szándéka éppen az ellenkezőjének, Kádár szerénységének alátámasztása volt – a szentesi vasútállomáson a búcsúztatására „spontán” összeverődő tömeg előtti mondatai: „[n]em vagyunk mi beképzelték, elvtársak. Tudjuk, hogy a baráti, elvtársi fogadtatás, az őszintén szívélyes vendégszeretetet nem a mi személyünknek szól, hanem annak a politikának, szívós és céltudatos tevékenységnek, amelynek képviselőit látják bennünk. És éppen ez bizonyítja, hogy az emberek Csongrád megyében is egyetértenek pártunk és kormányunk politikájával”.⁶¹

Érdekes, hogy a kiszombori kitérő részleteiről a Csongrád Megyei Hírlap nem, ellenben a Népszabadság tudósítója részletesen beszámolt. Eszerint „[a] Makóra tartó kocsisort *Kiszomborban a József Attila Termelőszövetkezet vezetői* és tagjai, a község lakói néhány percre megállították, hogy szót válthassanak a Központi Bizottság első titkárával. *Berényi Ferenc* községi párttitkár, *Sajtos Ferenc* vb-elnökhelyettes, *Majoros István* a népfrentbizottság elnöke, *Engler Mihály* a

59 MNL CSML SZL XXXIII.3.1. MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága iratai. 10. cs. 17. ő. e. Aktíva értekezlet Szeged, Hódmezővásárhely, Makó. Kádár János beszéde Makón, 1964. február 7-én, a Lenin Tsz zárszámadó közgyűlésén. 2.

60 CSERHALMI 1964a. 3.; CSERHALMI 1964b. 3.

61 CSERHALMI 1964a. 3.; CSERHALMI 1964b. 2.

tsz-elnöke és *Kohajda Sándor* a szövetkezet párttitkára köszöntötte a látogatókat, akiket pillanatok alatt valóságos embergyűrű vett körül. Idősek és fiatalok, Kiszombor apraja-nagyja virággal, frissen sült házi kenyérral kedveskedett a vendégeknek. A köszöntések sorozatát kedves jelenet zárta: *a legkisebb kiszomboriak nevében az ötesztendő Nagy Csilla jókora szegfűcsokorral lépett Kádár János elé és formás beszéd kíséretében nyújtotta át virágait a miniszterelnök bácsinak.*⁶² Kádár János érdeklődött a szövetkezet munkájáról, eredményeiről. A közvetlen, szívélyes hangulatú beszélgetéssel gyorsan teltek a percek, ám hamarosan indulniuk kellett. Kádár elvtárs sok sikert, eredményes munkát kívánva búcsúzott a kiszomboriaktól és folytatta útját a hagymatermesztés hazájába [Kiemelések az eredeti szövegben – M. A.]⁶³

Kádár kiszombori megállójáról egyébként lelkesült hangon számolt be az 1958 és 1971 között az állambiztonsági szolgálatok hálózati személyeként szereplő és „Novák” fedőnévvel a kiszombori eseményekről és személyekről, emellett a makói Bogdán József fogorvosról és környezetéről szisztematikus alaposságú ügynöki jelentéseket írogató kiszombori fogtechnikus Nagy-György János is, aki – nyilván itt is az emberek reakcióit figyelve – személyesen is jelen volt az eseményen. „Kádár elvtárs Kiszomborra érkezve és Makó felé haladva egy rövid időre megszakította útját és a zombori népekkel rövid eszmecesterét folytatott” – jelentette tartótisztjének, majd így folytatta: „[m]egérkezésének hírére a zombori lakossági igen szép számban fogadta a József Attila Termelőszövetkezet előtt. A kedves vendéget a helyi vezetőség és a pártszervezet, hazafias népfrent vezetői fogadta. A termelőszövetkezet elnöke rövid beszámolót tartott a helyi problémákról, majd Kádár elvtárs a zombori asszonyokkal beszélgetett, a közhangulat igen jó volt. Örömmel dicsekedtek el azok ismerőseinek, akik egészen közlelről, vagy éppen kezét is tudtak nyújtani Kádár elvtársnak. Még mindig mondogatják, hogy milyen közvetlen volt hozzájuk Kádár elvtárs. Alig várták a szombati napot, hogy a televízió híradóban újra mutassa a zombori találkozást.”⁶⁴

A kiszombori megálló „spontaneitását” a kádári propaganda olyan fontosnak tartotta, hogy abban a kétperces filmhíradós összeállításban, amelyet Kádár Csongrád megyei látogatásáról összefoglalóként készítettek, ha néhány képkocka erejéig, de ezt is bemutatták. A képek alatt elhangzott szöveg szerint, amelyet a

62 Az akkor ötesztendő Nagy Csilla ma a Makói József Attila Gimnázium tanára. Emlékezése szerint aznap fagyos hideg volt, és Kádárék sokat – talán egy órát is – késtek, úgyhogy várakozás közben egy kicsit felmelegedni bevitték a József Attila Tsz irodájába. Ennek ellenére nagyon megfázott. A cikkben említett „formás beszéd” mindössze egy néhány mondatos köszöntő volt, amelyet édesapja írt és tanított be neki. A „jókora szegfűcsokor” viszont csupán néhány szálból állt, ez a Képes Újságban közzétett fényképeken is jól látható. Lásd Csongrádi látogatás. Képes Újság, 1964. február 14. 2. Ami megmaradt még benne, hogy Kádár atyáskodó közvetlenséggel fogadta a köszöntését. Ezúton köszönöm meg Medveyné Nagy Csillának, hogy megosztotta velem a látogatással kapcsolatos emlékeit.

63 Kádár János elvtárs látogatása Csongrád megyében. Népszabadság, 1964. február 9. 3.

64 ÁBTL 3.1.2. M-28042 „Novák”. Jelentés, 1964. február 11. Nagy-György János hálózati szerepéről lásd BÁLINT 2017. 156–157.

Népszabadságban megjelent Cserhalmi-féle szöveg alapján fogalmaztak, „[a] Makóra tartó kocsisort Kiszomborban néhány percre megállították. A József Attila termelőszövetkezet vezetői és tagjai frissen sült kenyérrel várták a vendégeket”.⁶⁵

Azt, hogy a Cserhalmi által írt véleménycikkkel is apologetizált pártvezető mit gondolt valójában Makóról, egyáltalán mit tudott a városról és mit őrzött meg emlékezetében korábról a várossal kapcsolatosan, nem tudjuk. Nyilván munkatársai felkészítették a látogatásra, tehát nem volt teljesen tájékozatlan Makó ügyeit illetően, de azok a megfogalmazások, melyeket – ha igazak Cserhalmi állításai – Kiszomboron, Makón, vagy éppenséggel Szentesen elmondott, nyilván nem tervezetten, hanem spontán módon, a politikai rutin termékeként születtek. De mindez csupán a felszín. Az igazi kérdés, hogy Kádárnak eszébe jutott-e a makói látogatásakor az 1956-os forradalom, pontosabban a forradalom leverését követően az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. november 11-i legelső ülése, ahol az országban tapasztalható ellenállással kapcsolatosan éppen Makóval példálózott, amikor maga jelentette be elvtársai előtt, hogy: „Makón felléptek velünk szemben a mi saját volt embereink, Kissék – ismeretesekek régebbi pártügyekből – kijelentették, hogy ez a kormány áruló. Kisebbséget csináltak, amit azonban rövid idő alatt sikerült szétverni. Ennek kivételével a normalizálás felé haladunk az egész országban”.⁶⁶

Arról nem maradt semmilyen adatunk, hogy Kádár egészen pontosan honnan szerezte az ezzel kapcsolatos információit. Talán éppen a Népszabadsággal párhuzamosan még néhány napig, de már az MSZMP központi lapjaként megjelenő és szolnoki kiadású Szabad Nép aznapi számából tájékozódhatott, amelynek egyik híre szerint „[a] város [Makó] lakói is sok izgalmas órát éltek át ezekben a napokban. Az elmúlt héten Makón is fegyveres bandák garázdálkodtak. Szerencsére emberéletben nem esett kár. Fokozatosan helyreáll a rend a városban és környékén”.⁶⁷ Mindebből azonban egy szó sem volt igaz. Makón, amelyet csak november 9-én szálltak meg a szovjet páncélosok, teljes nyugalom volt, még akkor is, ha néhány felfegyverzett fiatal FISZ-tag⁶⁸ valóban ellenállásra készült. Ebből azonban nem lett semmi, a szovjet harckocsik láttán harc nélkül szétfutottak.⁶⁹ A Szabad Nép című lap egy korábbi, november 8-i száma, amely a városi nemzeti bizottság jelentése nyomán arról tudósított, hogy „a városban rend van. A tanácsnál folyik a munka, és megkezdtek a felek fogadását. Mind az egyénileg dolgozó parasztok, mind a tsz-

65 Kádár János látogatása Csongrád megyében. Magyar Filmhíradó, 1964. február. 7/1. bejátszás. <https://filmhira-dokonline.hu/watch.php?id=17549> (Utolsó letöltés 2022. április 5.)

66 BALOGH 1993. 28.

67 Munkához látott az ország. Szabad Nép, 1956. november 11. 4.

68 A Makón 1956. október 31-én megalakult Forradalmi Ifjúsági Szövetség (FISZ) a radikális fiatalok forradalmi szerveként működött. Lásd erről részletesen: MAROSVÁRI 2018.; MAROSVÁRI 2019a. 236–255.

69 MAROSVÁRI 2019b. 265–270.

tagok dolgoznak”,⁷⁰ szintén ellentmondott ennek.

Mindenesetre tény, hogy a „régebbi pártügyekből”⁷¹ ismert, egyébként 1918–1919-ben már aktív és vezető funkciót betöltő szociáldemokraták, Zombori Lajos elnök és Kiss Ernő alelnök⁷² – továbbá az egykori kisgazda nemzetgyűlési képviselő Szőnyi Imre alelnök, akiről ebben a szövegkörnyezetben nem esett szó – által vezetett városi nemzeti bizottság egyáltalán nem szervezett „felkelést” Kádárékkal szemben, sőt éppen hogy konszolidálni kívánta a helyzetet, tehát abból, amit a KB ülésén állított, semmi nem felelt meg a valóságnak.⁷³ Ennek ellenére Kádár ekkor kifejezetten csak Makót nevezte meg az ország települései közül, mint ahol ellenállást szerveztek a hatalma ellen, ami arra utal, hogy a város akkor valamiért mélyen beleégett a tudatába. Hogy ez a kép felidéződött-e benne, amikor a Hagymaház felé tartva elhaladt a Vásárhelyi Kálmán (ma Posta) utca két oldalán önfeledten tapsoló aktívák és a párt iránt elkötelezett dolgozók sorfala között, nem tudjuk, nem tudhatjuk. De ha mégis, akkor az ünneplés eufóriája bizonyára semlegesítette benne ezt a városhoz kötődő korábbi negatív emléket.

Az ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az a narratíva, amelyet Cserhalmi újságíró (is) a pártirányítás alatt álló sajtótermékekkel szembeni elvárásokkal megegyezően láttatni igyekezett tudósításában a látogatás kapcsán, álságos és nagyobbrészt hamis volt. A kivezényelt ünneplők mellett számosan voltak még 1964-ben is, akik a szívük mélyén őrizték a forradalom emlékét és ellenszenvvel, elfojtott indulattal figyelték a forradalom utáni megtorlást, a régi rákosista helyi elit átmentődését,

70 Makóról jelentik. Szabad Nép, 1956. november 8. 2.

71 Kádár arra célozhatott, hogy Kiss Ernő és Zombori Lajos, mint a szociáldemokrata párt helyi vezetői és korábbi aktív szereplői, élesen bírálták a párt háttérbe szorulását és a kommunisták előretörését, majd a két párt „egyesítésére” irányuló kommunista manővereket, ezért „jobbboldalinak” bélyegezve őket, 1948. február 29-én az SZDP városi összevont taggyűlésén kizárták őket a pártból. TAMASI 1974. 152. Ehhez lásd még MNL CSML SZL XXXIII.54.2. 3. ó. e. A Szociáldemokrata Párt makói titkárságának levele a Csanád vármegyei titkársághoz, 1948. január 20.; Uo. A Szociáldemokrata Párt makói végrehajtó bizottságának határozata, 1948. február 20. Az 1956-os forradalom idején mindketten, mint a városi nemzeti bizottság vezetői tértek vissza rövid időre a közéletbe.

72 Zombori Lajos asztalos Bodor Sándor korábbi elnök 1919. január 30-i súlyos megsebesülését követően, 1919. február elejétől a Tanácsköztársaság bukásáig a makói munkástanács intéző bizottságának elnöke, Kiss Ernő cipőfelsőrész-készítő pedig a munkástanács tagja, a helyi kommunista „pártsejt” egyik alapítója, majd vöröskatonája volt. TARNAY 1919. 188.; KISS, 1968.; TAMASI 1969. 85 és 89–90.; TÓTH 2014. 332. Kiss Ernőt egyébiránt a Tanácsköztársaság leverését követő egyik perben, a Tóth Béla (álnevén Anocskai András) és társai elleni büntetőügy XXX. rendű vádlottjaként 4 év börtönre ítélték. Az indoklás szerint Kiss „agitátori tevékenységével már a proletárdiktatúra kikiáltása előtt, az elsők között volt, akik a makói kommunistákat táborba gyűjtötték, szervezték, s a proletárdiktatúra felállítása érdekében az amúgy is békétlenkedő, a forradalmak alatt megingott erkölcsi alapokon álló tömegeket, a létező társadalmi rend ellen izgatták.” MNL CSML SZL VII.2.b. B 7167/1920. A B 7187/93. sz. ítélet, 1921. július 19. Az ítéletet közli HALMÁGYI 2001. 88. A Szegedi Királyi Törvényszék 1920-ban „osztály elleni és felekezet elleni izgatás és zsarolás” vádjával eljárást indított Zombori Lajos ellen is – bár nem makói munkástanács intéző bizottsági elnöki tevékenysége, hanem egy Apátfalván elmondott beszéde miatt –, és ezért 10 havi börtönre ítélték, melyet az előzetesben eltöltött idejével kitöltöttnek vettek és az ítélethirdetést követően szabadlábra helyeztek. Érdekes, hogy Zombori védője az a dr. Espersit János volt, akit a kommunisták a város 1919. április 27-i kiürítésekor mások mellett túszként elhurcoltak. MNL CSML SZL VII.2.b. B 3531/1920. B 3531/3/1920. sz. ítélet, 1920. augusztus 22.

73 Az 1956. november 4. után Makón történekről lásd részletesen: MAROSVÁRI 2019b. 265–329.

az erőszakkal keresztülvert termelészövetkeztesítést, a társadalom uniformizálását és az álszent „kiegyezési” politika mindennapos és imamalomként sulykolt kommunikációs nyomását: az „aki nincs a Magyar Népköztársaság ellen, az vele van; aki nincs az MSZMP ellen, az igenis vele van; és aki nincs a népfront ellen, az vele van”⁷⁴, utóbb leegyszerűsítve az „aki nincs ellenünk, az velünk van” hazug propagandáját. A forradalom leverését követően szerte az országban, így Makón is fel-feltűntek az ellenállók. Olyanok, akik a rendőrség éberségét kijátszva 1957. október 26-án, a forradalom makói évfordulóján a Kossuth-szobornál lopva koszorút helyeztek el,⁷⁵ akik titkon Kádár-ellenes feliratokat festettek a főtéri házak falára, s akik – mint 1959-ben Raffai Csaba és gimnazista társai – a tudomásuk szerint az 1956-os szerepük miatt kivégzésre váró 18 év alatti fiatalok melletti szolidaritásuknak, illetve a forradalom eszményei melletti elköteleződésüknek hangot adva röplapokat szórtak a városban.⁷⁶ Sőt, feltételezhetően ugyanők 1959 szilveszterén még kisebb bombát is robbantottak a posta előtt,⁷⁷ amely ugyan csak az ablakokat törte be, s a hatóságok nem is tulajdonítottak ennek nagyobb jelentőséget, ám mégis jól jelezte, hogy nem olyan széleskörű a rendszer elfogadottsága, mint ahogyan azt a legális nyilvánosságot teljes egészében uraló és kézben tartó kádári kommunikáció oly előszeretettel állította.

Ez nem volt másképpen 1964-ben sem. A kádári propagandasajtó a látogatás kapcsán természetesen az optimizmust, a derűt és az első számú pártvezető iránti felmérhetetlen szeretetet tudósította szóban és képben egyaránt. A már többször idézett Cserhalmi-féle cikk is azt sulykolta az agyakba, hogy „[a]kár Szegeden, akár Kiszomboron, akár Szentesen, Makón, Hódmezővásárhelyen, Csongrádon vagy Kisteleken találkoztak is az emberek Kádár elvtárssal az utóbbi héten, mindenütt részesei és tapasztalói voltak annak az őszinteségnek, közvetlenségnek, derűnek, amely valamennyi eseménynél, találkozási pillanatok alatt kellemes légkört teremtett.”⁷⁸ E tudósítások természetesen azt nem részletezték, hogy a „spontán” módon ünneplő embereket a helyi pártszervek nyilván szigorú ellenőrzést követően vezényelték a helyszínekre, ugyanis a látogatás semmilyen előzetes publicitást nem

74 Kádár János beszéde a Hazafias Népfront Országos Tanácsa 1961. december 8-i ülésén. Lásd MNL OL XXVI-II-M-4-b. 10. Jegyzőkönyv. Az 1961. december 8-i ülés jegyzőkönyve. A vonatkozó részt közli <http://mnl.gov.hu/mnl/ol/forrasok6> (Utolsó letöltés 2022. április 5.)

75 MNL CSML SZL XXXIII.3.8. 1957. 2. 2. ó. e. VB ülések jegyzőkönyvei. Az 1957. november 25-i ülés jegyzőkönyve.; A megtárgyalt beszámolót, melyet nem csatoltak a jegyzőkönyvhöz, lásd ÁBTL 1.12.4. 4. doboz. Csongrád megye I. A Makói Városi és Járási Kapitanyság beszámolója a járás közbiztonsági helyzetéről. Dátum nélkül.

76 MNL CSML SZL XXV.9.b. I. 1407/1962. Raffai Csaba és társai pere. Az 1959-es röplapozás – akkor még megoldatlan – vizsgálati anyagát lásd ÁBTL 3.1.5. 0-12069/2. „Rezsím” fedőnévű operatív dosszié, amely az 1960-ban még R-185 „Netűrjük” fedőnévvel folytatott vizsgálat teljes anyagát tartalmazza. Az ügyhöz lásd még az alábbi vizsgálati dossziékat: ÁBTL 3.1.9. V-147763/1; V-147763/2.; V-147763/3.; V-147763/4. Az ügyet részletesen feldolgozta: MAROSVÁRI 2020.

77 MNL CSML SZL XXXIII.3.9. 1961. 2. ó. e. VB ülések jegyzőkönyvei. Az 1961. jan. 23-i ülés jegyzőkönyve. „Jelentés a makói rendőr tisztisors munkáljáról, 1960 év ről”. [sic!] 1.

78 CSERHALMI 1964a. 3.

kapott, a lapokban ezzel kapcsolatban előre semmiféle tájékoztatást nem tettek közzé, így a helyiek túlnyomó többsége csak a másnapi újságból értesülhetett arról, hogy a legmagasabb rangú kommunista pártvezető a városukban járt.

A tervezett látogatást egyébiránt az utolsó pillanatig a párttagok, sőt a helyi pártvezetés előtt is titokban tartották. Az MSZMP Makói Járási Bizottsága végrehajtó bizottsági tagjai 1964. február 4-én, tehát a látogatást megelőző harmadik napon kaptak konkrét szóbeli tájékoztatást Szőnyi Ferenc titkártól ezzel kapcsolatban. Sajnos a jegyzőkönyv nem őrizte meg e tájékoztató lényegi elemeit és az esetleges hozzászólásokat sem, így nem tudjuk, pontosan milyen információk hangzottak el az ülésen. A jegyzőkönyv szerint a VB tagjai részéről csupán annyi javaslat fogalmazódott meg, hogy „[a] mikrofont helyes lesz elvezetni a járási és városi tanácshoz, valamint az Úttörő M[ezőgazdasági] t[ermelő]sz[övetkezet] nagytermébe, hogy ott is hallgathassák a dolgozók, főként a tsz-tagok, mivel nem az összes Lenin Tsz tagsága fér be [sic!] a kultúrotthonba, de meg a város egyéb dolgozói is kíváncsiak lesznek Kádár elvtárs beszédére”.⁷⁹ Arról, hogy a „mikrofont” valóban elvezették-e a járási és a városi tanácshoz, valamint a konkurens Úttörő Tsz nagytermébe, nincs adatunk, de kétségtelen, hogy csak ezt követően indulhatott meg a bizalmas szervezőmunka annak érdekében, hogy a Makóra érkező Kádár János megfelelő fogadtatásban részesüljön a járási pártbizottság és a kultúrház közötti útszakaszon.

Mindazonáltal a pártbizottsági ülésen is szóba került Úttörő Tsz tagjai bizonyosan nem repestek az örömtől, amikor megtudták, hogy Kádár János a Lenin Tsz zárszámadó gyűlése miatt érkezik Makóra, s számukra csupán a beszéd távoli meghallgatását tették lehetővé, már ha elvezették egyáltalán hozzájuk a „mikrofont” (bár a tsz vezetői meghívottként végül is élőben hallgathatták a pártvezető aktuálpolitikai eszmefuttatását). Ezt a Leninnél intenzívebb és eredményesebb gazdálkodást folytató termelőszövetkezet számára kétségtelenül komoly presztízsveszteségként könyvelték el. A rossz hírt számukra minden bizonnyal még tovább tetézte az az információ, amelyről az egyik járási pártbizottsági tag a rendkívüli párt-végrehajtó bizottsági ülésen beszélt, és amely hír bizonyosan eljutott a tsz vezetőihez is. Mágori József VB-tag ugyanis éppen a Kádár János makói látogatásáról szóló titkári tájékoztatót követően tartotta szükségét megjegyezni: „[t]egnap értesítettek arról, hogy a Megyei Tanács egyik dolgozójának, név szerint Vágvölgyinek⁸⁰ köszönhetik, hogy a makói Úttörő Tsz nem kapott beruházást, ugyanis Gyuris Szilveszter, a beruházási részleg vezetője szabadságon volt és Vágvölgyi gyorsan felosztotta a keretet, alá is íratta, hogy azt megmásítani ne lehessen és Makót kihagyta belőle”.⁸¹ Habár a hír vételekor sem az Úttörő Tsz vezetői, sem pedig a párt járási végrehajtó bizottsági tagjai még nem tudhatták, hogy a párt első embere miről fog beszélni a

79 MNL CSML SZL XXXIII.3.8. 1964. 1. cs. 2. ő. e. VB-ülések jegyzőkönyvei. Az 1964. február 4-i VB-ülés jegyzőkönyve.

80 Vágvölgyi Sándorról, a Csongrád Megyei Tanács VB. mezőgazdasági osztályának beruházási főelőadójáról van szó.

81 MNL CSML SZL XXXIII.3.8. 1964. 1. cs. 2. ő. e. VB-ülések jegyzőkönyvei. Az 1964. február 4-i VB-ülés jegyzőkönyve.

Lenin Tsz zárszámadó rendezvényén, de azt józan ésszel bizonyosan érzékelték, már ha egy pillanatra is képesek voltak az ideológiai elfogódottság ködfüggőnye mögül kitekinteni, hogy a sikerpropaganda és a valóság között feszítő ellentmondás van, és a döntések e rendszerben alapvetően nem a gazdasági szükségsszerűségek nyomán, sokkal inkább a személyes kapcsolati rendszer mozgatója révén születtek meg, és ebben Makó érdekérvényesítő képessége például a megyei tanácsnál, ahol teljes egészében kihagyhatták (egy beosztott, Vágvolgyi Sándor főelőadó kihagyhatta!) a várost a mezőgazdasági fejlesztési forrásokból, meglehetősen alacsony színvonalú volt. Racionálisan személve a történeteket, a Makóra látogató Kádárt pontosan ezzel az anomáliával kellett volna szembesíteni, már ha valakinek lett volna bátorsága ehhez, de – legalábbis a megmaradt adatok alapján – nem volt senki, aki erre fel merete volna hívni a pártvezető figyelmét.

A járási pártbizottság kádári látogatást megelőző tájékoztatásához képest jóval kevesebb információ jutott el az érdekelt Lenin Tsz párttagjaihoz. Ők az 1964. február 3-i összevont pártgyűlésen – ahol 68 tag volt jelen – kaptak szűkszavú tájékoztatást arról, hogy a zárszámadó közgyűlésre magas rangú vendégek érkeznek, de azt nem árulták el nekik, hogy ezek között maga Kádár János is ott lesz. Csupán általánosságban azt közölték velük, hogy „az országunk vezetői közül is néhányan lejönnek”, illetve, hogy „a K[özponti]B[izottság] néhány tagja jön le hozzánk”.⁸² Mindenesetre Borbás József tsz-elnök fontosnak tartotta megemlíteni, hogy „[a] közgyűlésnek példamutatónak kell hogy legyenek [sic!]. Az egész ország szeme rajunk lesz, mert itt lesz a TV, azonkívül újságírók. A példamutatásban segítsenek a párttagok”.⁸³ A konspiráció tehát jól láthatóan olyan alapos volt, hogy nem csupán a kétkezi termelőszövetkezeti dolgozók, de még az elvileg megbízhatónak tartott párttagok is csak a látogatás napján, a teremben tudhatták meg, hogy a zárszámadó közgyűlésük díszvendége maga az állampárt első titkára lesz.

Habár a beavatatlan kívülálló számára úgy tűnhetett, hogy az események némelyike – például a Kádárt szállító konvoj kiszombori „megállítása” – spontán módon alakult, valójában erről szó sem volt, nem is lehetett, a teljes látogatás megszervezése mögött a pártállami szervek szoros és gördülékeny együttműködése állt úgy, hogy minden részletet előre precízen megterveztek, kidolgoztak és leegyeztettek. Ugyanakkor csupán a bennfentesek és kiválasztottak tudhattak arról, hogy Kádár János programja pontosan hogyan fog alakulni, ám de közülük sem mindenki rendelkezett átfogó ismerettel arról, hogy melyek voltak azok a fokozott biztonsági intézkedések, amelyek a látogatásokhoz kötődően aznap, illetve azt megelőzően foganatosítottak. A pártvezető Csongrád megyei útját ugyanis – miként a hasonló útjait – példátlan állambiztonsági, rendőri és munkásőri biztosítás

82 MNL CSML SZL XXXIII.3. 1963. 2. cs. Területi pártszervek iratai 1963-1964. Lenin Tsz. Az 1964. február 3-i összevont taggyűlés jegyzőkönyve.

83 Uo.

mellett szervezték meg. Mindezt jól mutatja az a makói látogatáshoz készült prevenciós terv, amelyet a Csongrád Megyei Rendőrkapitányság és a pártvezetőket védő kormányórság illetékes vezetőinek instrukciója, illetve jóváhagyása mellett a helyi rendőrkapitányság és a járási-városi munkásőregység parancsnoka közösen dolgozott ki, és február 5-én, a látogatást megelőző második napon véglegesített. Hogy láthatóvá váljanak – legalábbis részlegesen, mivel a megyei Rendőrkapitányság III/III-1-es (politikai elhárító) alosztálya speciális intézkedéseit az anyag nem tartalmazza – ezek a kádári látogatáshoz kötődő biztonsági előkészületek, illetve képet nyerhessünk arról, mire figyeltek a védelem megszervezéséért felelős személyek, ezt az egykor szigorúan titkos minősítésű biztosítási tervet, amely a megyei munkásőr-parancsnokság iratai között maradt meg,⁸⁴ mint korjelző dokumentumot, érdemes e helyütt teljes terjedelemben közölni azzal a korrekciós megjegyzéssel, hogy az eredeti szövegben szereplő rövidítéseket a könnyebb érthetőség érdekében feloldottuk:

*Városi és Járási Rendőrkapitányság
Makó*

Szigorúan titkos!

Jóváhagyom:

*/Kelemen Miklós rendőr alezredes/
megyei főkapitány*

BIZTOSÍTÁSI TERV

1964. február 7-én Kádár János elvtárs, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány miniszterelnöke látogatást tesz Makó városában. Kíséretében érkezik a városba Komócsin Zoltán az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, valamint Pulai Árpád az MSZMP Központi Vezetőségének tagja, a párt- és tömegszervezetek osztályának vezetője.

A delegáció tagjaival együtt érkezik a városba Győri Imre elvtárs, az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának első titkára is.

84 MNL CSML SZL XXXIII.3.12. 1964. 4. ő. e. Munkásórság Makói Járási-Városi Parancsnokság iratai. 011/1964. Biztosítási terv, 1964. február 5.

A vezető elvtársak 1964. február 7-én 8 óra 30 perckor érkeznek Makóra. Fogadásuk az MSZMP Makói Városi és Járási Bizottságán történik. A Pártbizottságon történő rövid beszélgetés után a makói József Attila kultúrházba mennek, ahol a Lenin Tsz zárszámadási közgyűlésén vesznek részt. A közgyűlésen kb. 1000-1200 fő tsz dolgozó vesz részt, akik részére meghívó nem készült.

A közgyűlés befejezése után 13 óra 30 perckor a delegáció tagjai a Lenin tér 16. sz. alatt lévő „Vadász” vendéglőben ebédelnek. Ebéd kb. 170 fő részére van rendezve.

Az ebéd befejezése után kb. 14 óra 30 perckor a delegáció tagjai Szegedre távoznak.

Biztosítási feladatok:

- 1./ Biztosítani a Vezető elvtársak érkezését, itt-tartózkodását és távozását.
- 2./ A Városi és Járási Pártbizottság előtt az utcai helyszínbiztosítás megszervezése.
- 3./ Az operatív biztosítás megszervezése.
- 4./ A József Attila kultúrház átvizsgálása operatív és tűzszerészeti szempontból, majd az átvilágítás után a külső és belső biztosítás megszervezése.
5. A „Vadász” vendéglő átvizsgálása, operatív és tűzszerészeti szempontból, majd az átvizsgálás után a külső és belső biztosítás megszervezése.
6. A fogyasztásra kerülő étel és ital bakteriológiai és vegyi ellenőrzése.
7. A közlekedés biztosításának megszervezése.
8. A gépkocsik parkírozásának megszervezése.
9. A közrendvédelmi feladatok ellátása.
10. Kiszombor községben történő fogadás biztosításának megszervezése.

Biztosításért felelősek:

Teljes biztosításért felelős: Szögi Tibor rendőr alezredes a makói városi-járási kapitányság vezetője

Operatív biztosításért felelős: Vajasdi Károly rendőr százados a Csongrád megyei Rendőrfőkapitányság III/III-1. alosztály beosztottja

Helyszínbiztosításért felelős: Mikó Antal rendőr százados kormányórság

A közrend és az út biztosításáért felelős: Szabó János rendőr százados közrendvédelmi alosztály vezetője

Munkásőrök szolgálatának ellátásáért felelős: Balogh Imre munkásórság parancsnok-helyettese

A kiszombori fogadás biztosításáért felelős Krenács Márton rendőr főhadnagy

Biztosítás ereje:

Operatív tisztek száma: 6 fő + 2 fő bűnügyi nyomozó

Helyszínbiztosítók száma: 1 fő

Közrendvédelmi rendőrök száma: 14 fő

Munkásőrök száma: 15 fő

Orvosok száma: 1 fő

Vegyészek száma: 1 fő

Tsz rendező (Lenin Tsz): 15 fő

Összesen: 55 fő

Tartalék:

Közrendvédelmi beosztott: 8 fő

Munkásőr: 15 fő

A tartalék parancsnoka: Petró Ferenc rendőr százados tiszti őrs parancsnok

Operatív biztosítás:

Külön terv szerint történik.

Helyszínbiztosítás:

a./ 1964. február 7-én 6.30 h-kor 4 fő operatív tiszt és 1 fő helyszínbiztosító átvizsgálja a „József Attila” kultúrházat operatív és tűzszerészeti szempontból, majd az átvizsgálás után a helyszínt biztosítja. A Tsz-tagok érkezésével egy időben érkezik a kultúrház nézőterére 13 fő munkásőr is polgári ruhában, akik az eligazításnak megfelelően foglalják el a felállítási helyüket. A biztosítás a delegáció távozásával ér véget. A Tsz-közgyűlésen a Lenin Tsz tagjai közül 15 fő rendezőgárdista vesz részt.

Eligazításukért és felállításukért felelős:

Mikó Antal rendőr százados

Vajasdi Károly rendőr százados

Balogh Imre munkásőr parancsnok-helyettes

Szentpéteri István Lenin Tsz dolgozója

b./ 1964. február 7-én 7.30 h-kor Makó Lenin tér 16. sz. alatt lévő „Vadász” vendéglő helyiségét 3 fő operatív tiszt átvizsgálja operatív és tűzszerészeti szempontból. Az átvizsgálás után 3 fő biztosítja a rendezvény helyiségét, ahol az ebéd felszolgálása fog megtörténni. Ezek az elvtársak biztosítják az ebédelést is.

Eligazításukért és felállításukért felelős:

Makó Antal rendőr százados

Vajasdi Károly rendőr százados

c./ 1964. február 7-én 7,45 h-kor 1 fő helyszínbiztosító a járási pártbizottság előtt a vezető elvtársak érkezése és távozása alkalmával az utcán külső biztosítást lát el.

Felelős: Mikó Antal rendőr százados

d./ A felszolgálásra kerülő ételeket és italokat a Lenin Tsz szolgáltatja, felszolgálást a Tsz dolgozói végzik.

Felelős: Nagy-György Sándor Lenin Tsz-tag

Az ajándékok átadás előtti megvizsgálásáért felelős:

Vajasdi Károly rendőr százados

Közrend és útvonalak lezárásának biztosítása:

1964. február 7-én 7.30 h-kor előzetes eligazítás alapján a delegáció által igénybe vett útvonalakon összesen 14 fő közrendvédelmi rendőr végzi a biztosítási feladatokat. A delegáció tagjainak távozásakor ismét elfoglalják felállítási helyüket és biztosítják a delegáció zavartalan távozását.

Eligazításukért és felállításukért felelős:

Szabó János rendőr százados közrendvédelmi alosztályvezető

Élelmiszervizsgálat:

A „Vadász” vendéglőben felszolgálásra kerülő ételek és italok bakteriológiai és vegyi vizsgálatért

Felelős: Dr. Fodor Ferenc rendőrorvos százados

Nagy Alajos rendőr százados vegyész

Hírösszeköttetés:

A kormányórség híralosztálya távbeszélőn és távírógépen tart összeköttetést a biztosításban résztvevő szervek parancsnokaival.

- a./ Klárafalva: MÁV állomáshoz való bekötőút és a 46-os út kereszteződésébe Geczó János rendőr főtörzsőrmester
- b./ Ferencszállás: 46-os úton járőr, Fazekas Lajos rendőr őrmester
- c./ Kiszombor: a fogadás helyén, Putyora János rendőr főhadnagy
- d./ Maros-híd: Kiszombor felüli szárazhíd alatt, Prónai Imre rendőr tizedes
Mederhíd alatt, Almási Pál rendőr őrmester
Makó felüli szárazhíd alatt, Czene József rendőr főtörzsőrmester
- e./ Bajcsy-Zsilinszky és Szegedi u. kereszteződés: Rozgonyi János rendőr főtörzsőrmester
- f./ Kálvin u. és Szegedi u. kereszteződés: Martonosi György rendőr őrmester
- g./ Görög Szabadságharcosok tere és Szegedi u. kereszteződés: Kőrösi Sándor rendőr
- h./ Járási Tanács előtt: Horváth László rendőr főhadnagy
- i./ Lenin tér: Hajdú József rendőr főtörzsőrmester
- j./ Gőzmalom u. Földműves szövetkezet italbolt: Szabó Lajos rendőr törzsőrmester.
- k./ Parkírozó hely biztosításához: Polgár József rendőr szakaszvezető
- l./ Polgári ruhában a kultúrházhoz: Martonosi Sándor rendőr főtörzsőrmester

Tartalék: Petró Ferenc rendőr százados
Szabó Ferenc rendőr törzsőrmester
Frankó János rendőr törzsőrmester
Majoros Gyula rendőr törzsőrmester
Csordás István rendőr főtörzsőrmester
Tóth Béla rendőr őrmester
Kun Szabó Lajos rendőr
Nagy Endre rendőr
és 15 fő munkásőr

Eligazítás:

A közrendvédelmi alosztály részére: 1964. febr. 6-án 14 h-kor

Az eligazítást tartja: Szabó János rendőr százados

A munkásőrök részére: 1964. febr. 6-án 16 h-kor

Az eligazítást tartja: Mikó Antal rendőr százados

Az útvonal biztosításához a felállítási helyek elfoglalásának időpontja:

1964. február 7-én 07 h-tól szükségig

1964. február 7-én 13.30 h-tól szükségig

A biztosítás a Vezető Elvtársak távozásával ér véget.

Makó, 1964. február 5.

Járási Munkásőr Parancsnok:

(aláírás)

Tóth Lajos

rendőr százados

Kapitányság vezetője:

(aláírás)

Szögi Tibor

rendőr alezredes

A dokumentum kidolgozottságával nem csupán a minden részletre kiterjedő figyelmet és alaposítást tükrözte vissza, de valamilyen szinten – utólagosan és kívülről nézve legalábbis – a félelem fokmérőjének is bizonyult. Az egyenruhások mellett a civil ruhába öltöztetett és a tsz-tagok között elvegyülő munkásőrök (vajon nem szűrték ki őket, mint idegeneket, a Lenin Tsz tagjai, vagy ők is idevaló tsz-tagok voltak?), a helyszíneken előzetesen robbanószerkezetek után kutakodó, s természetesen a bémészködők közé vegyülve egyéb biztosítási feladatokat is ellátó hat állambiztonsági operatív tiszt jelenléte, a Lenin Tsz asszonyai által főzött ételek „bakteriológiai és vegyi vizsgálata”, vagy a Kádárnak a tsz párttitkára által átnyújtott ajándékosár előzetes és alapos átvizsgálása nem túlságosan erősítette a hön szeretett pártvezető imázsát. Ha mindehhez hozzávesszük azokat a megelőző operatív (állambiztonsági) lépéseket, melyeket a rendőrség politikai nyomozói e főnti biztosítási terven kívül, a saját hatáskörükben és „külön terv szerint” végeztek – gyaníthatóan e tevékenységek közé tartozott a különösen veszélyes személyek nyilvántartásában szereplő emberek fokozott megfigyelése, kockázatelemzése, esetleg preventív őrizetbe vétele, mindehhez a teljes helyi állambiztonsági informátori hálózat intenzív mozgatása –, akkor egyértelművé válik a propagandaszövegek és a valóság éles kontrasztja.

Az anyagból kitűnően az esemény biztosítása kapcsán bevetett operatív rendőri (azaz politikai nyomozó) állomány munkáját az a Vajasdi Károly rendőr százados, akkor a Csongrád Megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztály III/III-1. (belső elhárító) alosztály tisztje koordinálta, aki meglehetősen széles makói helyismerettel rendelkezett, hiszen az 1956-os forradalmat megelőzően – akkor még hadnagyként – az ÁVH állományához tartozott, és éppen Makón végzett politikai elhárító munkát.⁸⁵ Vajasdi azonban nem csupán a múltja, hanem az akkori jelene

⁸⁵ Vajasdi egyike volt azoknak az államvédelmi tiszteknek, akiket 1956. november 3-án Makón közbiztonsági őrizetbe vettek, majd a Forradalmi Ifjúsági Szövetség (FISZ) fegyveres tagjai Szegedre szállítottak. A Csillag börtönből csak november 5-én szabadult ki, és azonnal csatlakozott a szovjet megszálló egységekhez, akikkel több tisztogató akcióban is részt vett. Innen tért vissza Makóra, ahol 1956. november 17-től 1957. márciusáig a karhatalom tagjaként szolgált, de már 1957. február 15-én a makói rendőrkapitányságon bűnügyi nyomozói beosztást kapott,

miatt is kapcsolódott Makóhoz, hiszen egyebek mellett az ő feladatkörébe tartozott az állambiztonsági szolgálatok általa szervezett makói informátorainak és titkos megbízottjainak irányítása, így többek között annak a „Kertay” fedőnevű, ma már nem azonosítható informátornak a mozgatása, akinek megbízatása a különösen veszélyes makói személyek szemmel tartására irányult.⁸⁶ Arról, hogy „Kertay”-n kívül ebben az időben még hány titkos hálózati személy állt Vajdasdiék rendelkezésére, nincs pontos adatunk, de azt tudjuk, hogy 1957 novemberében önként vagy zsarolással a hálózatba kényszerítve 18 ilyen „ügynök” (azaz besúgó) segítette a (politikai) nyomozók munkáját Makón,⁸⁷ így számuk aligha lehetett kevesebb 1964-ben.

A pártvezető-kormányfő makói látogatása tehát a legkörültekintőbb nyílt és titkos rendőri készültség és felderítő munka igénybevétele mellett zajlott le. Több mint ötven, de ha a kormányórság Kádár tágabb kíséretéhez tartozó tagjait, illetve a rendőrség operatív állományát és az általuk mozgatott informátorok becsült számát is idevesszük, akár 70–80, de lehet, hogy 100 fő is dolgozott azon, hogy a néhány órás makói tartózkodás során semmiféle inzultus ne történhessen (s nyilván ugyanígy jártak el a többi felkeresett városban is). Váratlan esemény valóban nem is történt. A sajtó csupán a látogatás fényes külsőségeiről, az emelkedett hangulatról és a paternalista Kádárt ünneplő megválogatott tömeg fennkölt örömeről adott hírt, a háttérben zajló biztosító és operatív munkáról természetesen nem. E háttérmunka kiterjedt volta mindazonáltal azt sugallja, hogy az 1964-es látogatást nem tekintették veszélytelen vállalkozásnak, tartottak egy lehetséges atrocitástól vagy provokációtól. Amikor manapság a fenti (túl)biztosítási terv pontjait nézegetjük, óhatatlanul felötlik bennünk, hogy az akkori média harsány fényezése ellenére a király valójában még 1964-ben is meztelen volt, hiszen ennek a „királynak” – Kádár Jánosnak – nem csupán félnivalója volt, hanem egészen egyszerűen félt is.

Ugyanakkor a belügyi szervek kétségtelenül alapos munkát végeztek. A forradalom utáni megtorlás kíméletlensége, a megfélemlítés légköre óva intett mindenkit, hogy nyíltan kifejezze ellenérzéseit a rendszerrel vagy a pártvezetőkkel szemben. Voltak persze heves és meggondolatlan fiatalok, akik megpróbálkoztak a hatalommal szembeni fellépéssel, mint a már említett makói ifjak (Raffai Csaba, Károlyi István, Kiss Antal, Véghseő György) 1959 és 1962 között, de rajtuk

s e minőségében egyik fő feladata a makói és a makói járási forradalmi események résztvevőinek felderítése volt. 1958 februárjában került a BM Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályára, ahol 1959 szeptemberétől főhadnagyként, 1963 szeptemberétől századosként szolgált. Pályafutásáról lásd részletesen BÁLINT 2014. 251–253.

86 A „Kertay” fedőnevű makói informátor személyével kapcsolatos közvetlen adatot nem sikerült fellelnünk. A Csongrád megyei hálózati szereplőket összegyűjtő Bálint László sem tesz róla említést. Az 1966-ban lezárt M-24300 jelzetű dossziét, amely feltételezhetően az ő anyagait tartalmazta, az ÁBTL nyilvántartásában lévő iktatókönyv szerint megsemmisítették. Kertay hálózati szerepéről lásd ÁBTL 3.1.2. M-36540. „Dr. Péter”. Vajasdi Károly r. százados informátori jelentése, 1965. márc. 2.

87 ÁBTL 1.12.4. 4. doboz. Csongrád megye I. A BM jelentése a Csongrád megyei rendőrség munkájáról, 1957. nov. 30.

kívül mások is, a többség azonban hallgatott és tudomásul vette az új – a Rákosi Máttyás nevével fémjelzett időszakban tapasztaltaknál vitathatatlanul enyhébb – játékszabályokat. Az „aki nincs ellenünk, az velünk van”, azaz másként és pontosabban fogalmazva a „ha nyugton maradsz, nem bántunk” logikája kétségtelenül jól működött, és a társadalom többsége számára adott helyzetben ez egy elfogadható kompromisszumnak tűnt. De – főként vidéken, így Makón is – 1964-ben még friss élmény volt a termelőszövetkezetesítés végigverése, az ehhez kötődő gyakori megaláztatás és az ekkor már inkább verbális, mint fizikai erőszak, bár ez utóbbira is szép számmal akadt példa.⁸⁸ Mindazonáltal az ebből fakadó indulatokkal együtt is az elégedetlenkedőknek okosabb volt rejtőzködniük, a háttérben maradniuk és kerülniük a nyílt konfrontálódást.

Amikor tehát az MSZMP Központi Bizottságának első titkára 1964 februárjában Makóra látogatott, néhány százan (?) – akik a fagyos hidegben megvárták a sokat késő pártvezetőt – tapsolva ünnepelték és természetesen „hosszan zúgó” tapsot kapott a zárszámadó közgyűlés munkaegységük utáni járandóságuk kifizetésének örülő résztvevőitől is, a város lakói tömegesen nem csatlakoztak az utcára kirendelt túlbuzgókhoz és a spontán odaszivárgó száj tátókhoz, már csak azért sem, mert előzetes híradás nélkül nem is tudtak arról, hogy Kádár János egyáltalán a városba érkezett. E látogatás megtörténtét a hatalom csak utólag, egy szépen megszínezett sajtóbeszámoló, valamint egy rövid televíziós és filmhíradós tudósítás révén tárta a közvélemény elé. Mivel a *konkrét* eseményt eredendően nem a széles nyilvánosságnak szánták, ezért minimalizálni kívánták az esetleges konfrontálódási alkalmak körét, illetve ott és akkor – a helyszínen – nem volt szükség több „biodíszletül” szolgáló személyre, a fényképekhez elegendő azok is, akik a pártbizottsági kirendelésre „spontán” módon összegyűltek. A makóiak többsége tehát e napon nem ünnepelt, s meglehet, nem csak azért, mert nem osztották meg velük a látogatás hírét, hanem azért sem, mert nem volt mit és nem volt miért ünnepelniük. Makó népe tehát – a többség – e napon az ünneplés helyett közönyös beletörődéssel végezte mindennapos rutinfeladatait. Ám másnap, amikor az egyetlenként megjelenő megyei MSZMP-s pártnapilap, a Csongrád Megyei Hírlap tudósítását, vagy az országos napilapok szinte szóról szóra megegyező beszámolóit olvashatták a Makón megfordult pártvezetőről, bizonyosan számosan akadtak közöttük, akiknek a hír hallatán a szívükbe mart az évek óta elfojtott keserűség.

Természetesen az illetékes pártszervek a kötelezően elvárt emelkedettség hangján emlékeztek meg az MSZMP KB első titkárának makói látogatásáról. A járási pártbizottság február havi információs jelentése arról írt, hogy „Makón is és Kiszomboron is elragadtatással beszéltek Kádár elvtárs közvetlenségéről, szerény-

⁸⁸ A termelőszövetkezetesítés végigverésének folyamatáról átfogóan, számos konkrét példával lásd Ö. KOVÁCS 2012.

ségéről és arról a határozottságról, ahogy beszélt, ahogy szólt valamennyi résztvevőhöz. Kiszomboron az emberek visszaemlékeztek arra, hogy a felszabadulás előtt járt a községben magas rangú vezető,⁸⁹ de azt az egyszerű embereknek meg sem lehetett közelíteni. Kádár elvtárs megérkezésekor a környezetében lévőkkel kezet fogott, szinte mindenkire volt egy-egy szava a meleg fogadtatásért.⁹⁰ Persze fontos volt megemlíteni azt is ebben az információs jelentésben, hogy a Lenin Tsz tagjai – akik igazából előzetesen nem is nagyon tudták, ki fog hozzájuk érkezni – mennyire hatása alá kerültek Kádár személyiségének. „A Lenin Tsz tagsága is végtelen nagy szeretettel várta a látogatást – fogalmazott euforikus lelkesültséggel Szőnyi Ferenc járási és városi első titkár és Szabó Jánosné szervezési osztályvezető-helyettes –, minden tag szerette volna látni és közvetlenül hallani Kádár elvtársat. A jelenlévőknek nagyon tetszett a beszéd, elmondták, hogy nagy lendületet adott a munkájukhoz, azt is megértették a beszédből, hogy mi az a probléma, amihez [az] elkövetkező 5 évben vagy években a tsz-nek még fokozatosabban hozzá kell járulni a termelés növelése tekintetében. Érezték, hogy Kádár elvtárs látogatása erre is kötelezte és kötelezi őket”.⁹¹ Hasonló elragadtatással jegyezte meg egy 1964. július 3-i jelentésében Tölgyes István, a járási pártbizottság agitációs és propaganda osztályának vezetője, hogy Kádár János látogatása „rendkívül pozitív hatással volt a kiszomboriakra, a makóiakra, de a járás egészére, hiszen az emberek érzelmevilágában mély nyomot és kedves emléket hagyott”.⁹²

Ezek a jelentések persze nem jutottak el Kádár János szintjéig, ő legfeljebb egy összefoglaló beszámoló néhány soros szinopszist olvashatta látogatása visszhangjáról, de jól mutatják a helyi pártapparátus már-már szervilis elfogódottságát a pártvezetővel szemben, akit persze azonos módon újabb látogatásra invitáltak Makóra. „Az egész járás dolgozóinak az a véleménye – olvasható az esemény utáni első pártbizottsági információs jelentésben –, hogy tudjuk azt, hogy Kádár elvtárs nagyon elfoglalt, de nagyon szeretnénk, ha akkor is ellátogatna hozzánk, ha az egész járást munkában láthatná, és ha lehetőség lenne rá, hogy egy nagygyűlésen találkozzon a járás dolgozóinak nagy többségével”.⁹³ A pártbizottság átszellemült invitálásának Kádár azonban sohasem tett eleget, egyetlenegy rövid, bár nyilvánvalóan kényszerű alkalmat leszámítva, amikor 1970. június 23-án a Makót is előtéssel fenyegető marosi árvíz elleni védekezési munkálatait szemlélte meg,⁹⁴ többé már nem látogatott Makóra.

89 Minden bizonnyal Horthy Miklósról gondolhattak, aki 1921. október 8-án, a szerb megszállást követően tett látogatást a községben.

90 MNL CSML SZL XXXIII.3.8. 1964. 1. cs. 7. ó. e. Információs jelentések. Információs jelentés, 1964. február 14.

91 Uo.

92 MNL CSML SZL XXXIII.3.8. 1964. 1. cs. 3. ó. e. VB ülések jegyzőkönyvei. Az 1964. július 8-i VB-ülés jegyzőkönyve. Jelentés az 1963/1964-ben végzett falusi téli tömegszervezeti munka tapasztalatairól.

93 MNL CSML SZL XXXIII.3.8. 1964. 1. cs. 7. ó. e. Információs jelentések. Információs jelentés, 1964. február 14.

94 Kádár János látogatása Csongrád megyében. Népszabadság. 1970. június 25. 3.; Kádár János elvtárs megtekintette

Mindenesetre, ha a pártbizottsági visszajelzések nem is jutottak el hozzá, Kádár János bizonyára elégedetten olvasta magáról a Népszabadság másnapi tudósítását, vagy Cserhalmi Imre heroizáló írását a lap 1964. február 12-i számában. A leírtakon kívül nyilván jóleső érzéssel nyugtázta a tapsokat és a rámosolygó tekinteteket is, melyek az útján a megválogatott közönség részéről végigkísérték. A „fecsegő felszín” tehát érzékelte. De hogy a „hallgató mélyben” mit gondoltak *valójában* róla és rendszeréről a makói emberek, az sem őt, sem a sajtót, sem más igazából nem érdekelt.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest (ÁBTL)

1.12.4. Állambiztonsági (államvédelmi) szervek szervezetével, működésével kapcsolatos iratok. Rendőr-főkapitányságok állambiztonsági iratai. Megyei rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szerveinek iratai

Csongrád Megyei Rendőrkapitányság ÁB szervének iratai

3.1.2. Hálózati, operatív és vizsgálati iratok. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. Munka dossziék (M-dossziék)

M-28042. „Novák”

M-36540. „Dr. Péter”

3.1.5. Hálózati, operatív és vizsgálati iratok. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. Operatív dossziék (O-dossziék)

O-12069/2. „Rezsim”

3.1.9. Hálózati, operatív és vizsgálati iratok. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

V-147763/1. Raffai Csaba és társai

V-147763/2. Raffai Csaba és társai

V-147763/3. Raffai Csaba és társai

V-147763/4. Raffai Csaba és társai

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Makói Levéltár (MNL CSML Makói Levéltára)

XXX.254. Makói Lenin Termelőszövetkezet iratai

Iratok, 1964

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Szegedi Levéltár (MNL CSML Szegedi Levéltára)

VII.2.b. A Szegedi Királyi Törvényszék iratai. Büntetőperes iratok

B 7167/1920. Tóth Béla és társai

a tiszai és a marosi árvízi védekezést. Csongrád Megyei Hírlap, 1970. június 27. 1.; Kádár János látogatása Szegeden és Makón. Magyar Filmhíradó, 1970. július. 27/3. bejátszás. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=20338> (Utolsó letöltés 2022. április 5.)

- B 3531/1920. Zombori Lajos
 XXV.9.b. Szegedi Megyei Bíróság iratai. Büntetőperes iratok
 I. 1407/1962. Raffai Csaba és társai pere
 XXXIII.3.1. MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága iratai
 10. cs. 17. ő. e. Aktíva értekezlet Szeged, Hódmezővásárhely, Makó
 XXXIII.3.8. MSZMP Makói Járási Bizottsága iratai
 1957. 2. 2. ő. e. VB ülések jegyzőkönyvei
 1963. 2. cs. Területi pártszervek iratai 1963–1964. Lenin Tsz.
 1964. 1. cs. 2. ő. e. VB ülések jegyzőkönyvei
 1964. 1. cs. 3. ő. e. VB ülések jegyzőkönyvei
 1964. 1. cs. 7. ő. e. Információs jelentések
 1964. 1. cs. 21. ő. e. A mezőgazdasággal kapcsolatos jelentések
 XXXIII.3.9. MSZMP Makó Városi Bizottsága iratai
 1961. 2. ő. e. VB ülések jegyzőkönyvei
 XXXIII.3.12. Munkásőrség Csongrád Megyei Parancsnoksága iratai
 1964. 4. ő. e. Munkásőrség Makói Járási-Városi Parancsnoksága iratai
 XXXIII.54.2. SZDP makói szervezetének iratai
 3. ő. e. Vegyes iratok 1946–1948
 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)
 XXVIII-M-4-b. Egyesületek. Tömegmozgalmi szervek. Hazafias Népfrent
 iratai. Országos tanács testületi ülésének iratai

Sajtóforrások

- Csongrád Megyei Hírlap, 1961, 1964, 1970
 Dél-Magyarország, 1964
 Képes Újság, 1964
 Magyar Nemzet, 1963–1964
 Makói Népújság, 1945
 Népszabadság, 1961, 1964, 1970
 Népszava, 1964
 Szabad Nép, 1956
 Viharsarok, 1956

Digitalizált filmhíradó-tudósítások

- A makói Úttörő Tsz gazdálkodása. Magyar Filmhíradó, 1960. június. 27/2. bejátszás.
<https://filmhíradokonline.hu/watch.php?id=15541>
 (Utolsó letöltés 2022. április 5.)
 Kádár János látogatása Csongrád megyében. Magyar Filmhíradó, 1964. február. 7/1.
 bejátszás. <https://filmhíradokonline.hu/watch.php?id=17549>
 (Utolsó letöltés 2022. április 5.)

Zárszámadás Makón. Magyar Filmhíradó, 1964. február. 8/3. bejátszás. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=17563> (Utolsó letöltés 2022. április 5.)
Kádár János látogatása Szegeden és Makón. Magyar Filmhíradó, 1970. július. 27/3. bejátszás. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=20338> (Utolsó letöltés 2022. április 5.)

Irodalomjegyzék

BALOGH 1993

Balogh Sándor (főszerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11. – 1957. január 14. Budapest, 1993.

BÁLINT 2014

Bálint László: A kommunista párt öklei. Államvédelmi és állambiztonsági tisztek Szegeden és Csongrád megyében 1944-1990. Budapest, 2014.

BÁLINT 2017

Bálint László: A hálózati nyilvántartás szereplői. Az államvédelmi és állambiztonsági hálózat nyilvántartása Szegeden és Csongrád megyében. (Töredék) 1945-1990. Budapest, 2017.

CSERHALMI 1964a

Cserhalmi Imre: Vallomás a munkáról. Jegyzetek Kádár János elvtárs Csongrád megyei látogatásáról. Népszabadság. 1964. február 12.

CSERHALMI 1964b

Cserhalmi Imre: Vallomás a munkáról. Jegyzetek Kádár János elvtárs Csongrád megyei látogatásáról. Csongrád Megyei Hírlap. 1964. február 12.

CSERHALMI 1964c

Cserhalmi Imre: Vallomás a munkáról. Jegyzetek Kádár János elvtárs Csongrád megyei látogatásáról. Dél-Magyarország. 1964. február 12.

HALÁSZ-TÓTHNÉ 1978

Halász Péter – Tóthné Loós Gyöngyi: Egy termelészövetkezet harminc éve. Budapest, 1978.

HALMÁGYI 2001

Halmágyi Pál (szerk. és sajtó alá rend.): A makói terroristák pere (a Návay-per) 1920-1921. A Makói Múzeum Füzetek 96. Makó, 2001.

KISS 1968

Kiss Ernő visszaemlékezése, 1968. október. Makó, József Attila Múzeum Adattára: 786.82.

KÖPÖSDI 1966

Köpösdí Vera: A makói Lenin Tsz üzemi- és munkaszervezete. In: Bálint Alajos (szerk.): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964-1965. 1. Szeged, 1966.

MAROSVÁRI 2018

Marosvári Attila: Ifjúsági szerveződés Makón az 1956-os forradalom idején: a FISZ. Emlékeztető 2018/1-2., Hódmezővásárhely, 2018.

MAROSVÁRI 2019a

Marosvári Attila: Politikai és társadalmi kezdeményezések Makón az 1956-os forradalom idején. In: Uő.: Az 1956-os forradalom Makón. Tanulmányok. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2019.

MAROSVÁRI 2019b

Marosvári Attila: Restauráció és megtorlás Makón 1956-1957-ben. In: Uő.: Az 1956-os forradalom Makón. Tanulmányok. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2019.

MAROSVÁRI 2020

Marosvári Attila: Koporsószeg és nitroglicerín. Makói gimnazisták államellenes összeesküvése 1959 és 1962 között. Kézirat. Makó, 2020.

Ö. KOVÁCS, 2012

Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A Vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945-1965. Budapest, 2012.

SZ. LUKÁCS-TAMASI 1989

Sz. Lukács Imre – Tamasi Mihály: A makói Lenin Tsz 30 éve. Makó, 1989.

TAMASI 1969

Tamasi Mihály: A polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság. In: Uő. (szerk.): Makó az első felszabadult magyar város. Budapest, 1969.

TAMASI 1974

Tamasi Mihály, dr.: A népi demokratikus forradalom győzelme.

In: Dr. Korom Mihály (szerk.): Makó az első felszabadult magyar város II. kötet. A népi demokratikus forradalom győzelme. Makó, 1974.

TARNAY 1919

A vármegye alispánjának a törvényhatósághoz intézett jelentése a vármegye közállapotairól az 1919-ik év első négy hónapjában. Csanádvármegye Hivatalos Lapja. 1919. május 31.

TÓTH 2014

Tóth Ferenc: Búcsú Kiss Ernőtől. In: Uő: Makó igézetében. Cikkek, tanulmányok. Makó, 2014.

A képek forrása

1–2., 5–7. és 10–13. fotó: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Szegedi Levéltár, XXXIII.3.1. MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága iratai. Látogatás Csongrád megyében 1964. február c. fényképalbum. Enyedi Zoltán felvételei

3–4. és 8–9 fotó: Képes Újság, 1964. február 14., 2. Vigovszky Ferenc felvételei

Kovács Terézia, a kiszombori József Attila Tsz KISZ-titkára köszönti Kádár Jánost (Enyedi Zoltán felv.)

Engler Mihály, a József Attila Tsz elnöke üdvözli a vendéget (Enyedi Zoltán felv.)

MAROSVÁRI ATTILA

„Fecseg a felszín, hallgat a mély” Kádár János makói látogatása 1964-ben

A kiszomboriak gyűrűjében (Vigovszky Ferenc felv.)

Az ötéves Nagy Csilla búcsúzik Kádár Jánostól (Vigovszky Ferenc felv.)

Földházi Imre városi tanácselnök, Szőnyi Ferenc, az MSZMP Makói Járási és Városi Pártbizottság első titkára (középen) és dr. Forgó István, a Makói Járási Tanács VB-elnöke fogadja az MSZMP KB első titkárát (Enyedi Zoltán felv.)

Útban a Hagymaház felé. Az első sorban balról Borbás József a Lenin Tsz elnöke, Kádár János és Győri Imre az MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága első titkára (Enyedi Zoltán felv.)

A zárszámadó közgyűlés elnöksége. Borbás József tsz-elnök a beszámolóját tartja (Enyedi Zoltán felv.)

MAROSVÁRI ATTILA

„Fecseg a felszín, hallgat a mély” Kádár János makói látogatása 1964-ben

*Borbás József tsz-elnök
beszámolója
(Vigovszky Ferenc felv.)*

A zárszámadó közgyűlés résztvevői (Vigovszky Ferenc felv.)

*A közgyűlés elnöksége. Balról Győri Imre, Kádár János, Borbás József és Szőnyi Ferenc
(Enyedi Zoltán felv.)*

A hallgatóság egy része (Enyedi Zoltán felv.)

Molnár László párttitkár átadja a termelőségvetkezeti ajándékát (Enyedi Zoltán felv.)